

Bijlagen I, II, III bij het Uitvoeringsprogramma Circulaire Economie 2021-2023

Bijlagen I, II, III bij het Uitvoeringsprogramma Circulaire Economie 2021-2023

Toelichting illustraties cover

Futuring & Design: het inkleuren van de circulaire toekomst

Hoe denk jij dat een circulair Nederland er in 2050 uit ziet?

In het Uitvoeringsprogramma Circulaire Economie worden vanuit transitieagenda's, op dwarsdoorsnijdende thema's en in de regio uitvoering gegeven aan vele activiteiten die leiden tot die stip op de horizon: Nederland circulair in 2050.

Het voorstelbaar maken van een duurzame toekomst kan inzichten geven voor beleidskeuzes in het heden. In de zomer van 2021 organiseerde Urban Futures Studio in opdracht van het ministerie van IenW en in samenwerking met TU Delft, TU Eindhoven en Open Concept, een creatieve workshop voor wetenschappers, bedrijven, beleidsmakers en ontwerpers. Een eerste stap daarbij was – met behulp van de futuring voor design-techniek en vanuit een concrete casus – in te voelen hoe het dagelijks leven er uit kan zien als de doelstelling in 2050 wordt gehaald.

De illustraties op de cover zijn het resultaat van een creatieve brainstorm in de workshop Futuring & Design. Deze illustraties dienen ter inspiratie en hebben geen formele status.

De gehele illustraties zijn op [internet](#) te bekijken.

Linksboven

Food loop

Casus transitieagenda Kunststoffen: netjes voor citrusvruchten

2050: Elk huis is aangesloten op het Food Loop-netwerk. Het is nu mogelijk om gepaste hoeveelheden voedsel aangeleverd te krijgen. De Food Loop is aangesloten op het compost- en recyclingnetwerk. Dat levert minder voedselverspilling en zwerfafval op.

Illustratie: Ted Struwer

Rechtsboven

Footprint

Casus transitieagenda Consumptiegoederen: sneakers

2050: 3D-geprinte schoenen om biodiversiteitsverlies tegen te gaan. De drager kan zaden aan de bodem afgeven door simpelweg buiten te lopen.

Illustratie: Mart Veldhuis

Linksonder

Cyber Eye

Casus transitieagenda Maakindustrie: mobiele telefoon

2050: Niet langer de mobiele telefoon in de tas, maar als ooglenzen. Dat heeft minder impact op het milieu en vergroot de digitale wereld.

Illustratie: Rosa Snijders

Rechtsonder

Babbelraam

Casus transitieagenda Circulaire Bouweconomie: raam

2050: Een multifunctioneel raam en een 'product-as-a-service'. Het circulaire en klimaatpositieve Babbelraam bevordert sociale innovatie en ontmoeting.

Illustratie: Fripperly

Inhoud

Bijlage 1: Activiteiten transitieagenda's 7

- 1.1. Transitieagenda Maakindustrie 7
- 1.2. Transitieagenda Kunststoffen 13
- 1.3. Transitieagenda Circulaire Bouweconomie 17
- 1.4. Transitieagenda Consumptiegoederen 19
- 1.5. Transitieagenda Biomassa en voedsel 26

Bijlage 2: Activiteiten Dwarsdoorsnijdende thema's 27

- 2.1. Producentenverantwoordelijkheid 27
- 2.2. Wet- en regelgeving 28
- 2.3. Circulair Ontwerpen 32
- 2.4. Circulair inkopen 35
- 2.5. Marktprikkels 39
- 2.6. Financieringsinstrumenten 40
- 2.7. Monitoring 41
- 2.8. Kennis en innovatie 43
- 2.9. Gedrag en Communicatie 44
- 2.10. Onderwijs en Arbeidsmarkt 46
- 2.11. Internationale inzet 48
- 2.12. Versnellingshuis Nederland Circulair! 51

Bijlage 3: Activiteiten CE in de regio 53

- 3.1. Versterken van de samenhang en samenwerking met een gezamenlijke regio aanpak 53
- 3.2. Concretisering van gezamenlijke CE-doelen met de regio's 55
- 3.3. Verbeteren van de kennisdeling en -borging 56

Bijlage 1: Activiteiten transitieagenda's

1.1. Transitieagenda Maakindustrie

Nationale coalitievorming zonneparken

Materials Innovation Institute (M2I) heeft in opdracht van Uitvoeringsprogramma Circulaire Maakindustrie (UPCM) en Provincie Zuid Holland een 'mapping' gedaan met kansen en uitdagingen rondom circulaire Zon PV. Daarnaast zijn er ook routekaarten opgesteld.

Innovatie ontstaat voor een belangrijk deel door marktvraag. Om innovaties rondom circulariteit te bevorderen wordt in samenwerking met Rijkswaterstaat, Rijksvastgoedbedrijf, PIANOo en IenW een *buyer group* opgericht om CE in aanbestedingen mee te nemen. Mogelijk wordt deze groep uitgebreid met ProRail, havenbedrijven, provincies en gemeentes. Het resultaat is een leidraad Circulair aanbesteden voor Zon PV, maar ook innovatieacties (die voortvloeien uit de *buyer group*) om in de nabije toekomst hogere ambities neer te leggen ten aanzien van circulaire economie. Hierbij wordt proactief de verbinding gelegd met relevante Europese netwerken.

Ten aanzien van recycling staan meerdere Nederlandse ondernemers op om een recyclingfaciliteit op te zetten. Hier spelen strategische vraagstukken rond registratie, verwijderingsbijdrage, logistiek, gegarandeerde leveringszekerheid aan recycelaat en het sluiten van materiaalketens. UPCM is in overleg met Stichting Open en de Inspectie Leefomgeving en Transport over deze vraagstukken en over situaties waar het nodig is gezamenlijk op te treden.

Trekker van de activiteit	Team realisatie Uitvoeringsprogramma Circulaire Maakindustrie (UPCM)
Betrokken actoren bij de activiteit	M2I, TNO, TKI Urban Energy, Fontys Hogeschool, Provincie Zuid Holland, Rijkswaterstaat, Rijksvastgoedbedrijf, Holland Solar, PIANOo, Inspectie Leefomgeving en Transport, Stichting Open, energiebedrijven, en het mkb, waaronder producenten zonnepanelen en projectontwikkelaars
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022 -2023
R-ladder	<i>Reduce, reuse, recycle</i>
Beoogd effect	<ul style="list-style-type: none"> • Inkoopkracht organiseren in Nederland en Europa om circulaire economie mee te nemen in aanbestedingen • Het bevorderen van innovaties rond circulaire economie die voortvloeien uit dit traject • Het promoten van Nederlandse bedrijven die reeds stappen hebben gemaakt op dit vlak (bijv. Exasun en Solarge)

Nationale coalitievorming batterijen

In 2021 is een integrale nationale batterijenaanpak gelanceerd via een 'call to action'. Daarin speelt circulaire economie een integrale rol. Daarnaast is ook een batterijenwerkgroep ingesteld met vertegenwoordigers uit het brede netwerk.

Activiteiten komend jaar	Voor 2022 is het volgende van belang: <ul style="list-style-type: none"> • Er is veel informatie beschikbaar over technische uitdagingen inclusief een eerste aanzet voor een routekaart voor fiets- en scooterbatterijen. Deze informatie dient gebundeld te worden tot een handzaam document (vergelijkbaar met M21 rapport voor Zon PV) inclusief routekaarten en overzichten van massastromen. • <i>Community building</i>: Om (innovatie-) projecten te ontwikkelen, kennisvragen op te halen en om zaken op gebied van beleid- en regelgeving aan te pakken, is het van groot belang <i>communities</i> te bouwen. Dit kan via CIRCO Tracks, Helpathons, seminars en online communicatie. UPCM creëert hiermee een goede basis voor het begeleiden van innovatie- en investeringsprojecten en kan interventies inzetten om zaken te versnellen (zie bijvoorbeeld Zon PV waar <i>buyer groups</i> worden opgezet). Ook is hier een duidelijke link naar de Europese Unie. • Alignment met Groeifondsvoorstel op gebied van materialen (indien dit wordt toegekend). Batterijen maken hiervan onderdeel uit en ook hier spelen communities een belangrijke rol.
Trekker van de activiteit	Team realisatie UPCM
Betrokken actoren bij de activiteit	VDL, DAF, Damen, high tech mkb-bedrijven, mkb gespecialiseerd in hergebruik-toepassingen, grote gebruikers zoals Gazelle, Accell Group en Felyx. Branche organisaties STIBAT en ARN. Technische universiteiten, TNO, Metalot en M21. IenW, Rijkswaterstaat, Inspectie Leefomgeving en Transport, ROMs. Topsector Energie, Chemie en HTSM
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022 -2023
R-ladder	<i>Reduce, reuse, recycle</i>
Beoogd effect	<ul style="list-style-type: none"> • Duidelijk overzicht van <i>facts and figures</i> en routekaarten • <i>Community building</i> en daarmee veel scherpere sturing op kansen voor industrie, kennisvragen en vragen/issues op gebied van beleid en regelgeving.

Bijdrage *business cases* windparken (kabels, monopalen, magneten)

In het kader van het moonshotproject Circulaire windparken (zie ook onder) wordt binnen het investeringshub gewerkt aan een investeringsplan voor grootschalige demonstratiefabrieken. Deze wordt in samenwerking met de European Raw Materials Alliance opgesteld.

Om de Nederlandse partijen binnen dit Europese project te ondersteunen, wordt gekeken hoe mogelijke *business cases* voor kabels, monopalen en magneten verder ontwikkeld kunnen worden.

Activiteiten komend jaar	Ondersteuning van <i>business cases</i> via CIRCO tracks of analyses
Trekker van de activiteit	Team realisatie UPCM
Betrokken actoren bij de activiteit	Provincies Zuid-Holland, Zeeland, Noord-Holland, Groningen, Noord-Brabant, Gelderland, Overijssel, Nederlandse windindustrie, NVEA, IenW
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022 -2023
R-ladder	<i>Reuse, recycle</i>
Beoogd effect	Deelname Nederlandse partijen aan Europees investeringsplan

Warmte-as-a-service

Nederland bevindt zich in een energietransitie. Een van de uitdagingen is om aardgasvrij te worden. Jaarlijks worden in Nederland 350.000 cv-ketels vervangen in een lineaire stroom voor recycling. In samenwerking met marktpartijen is een businessmodel ontwikkeld voor de levensduurverlenging van ketels. In deze pilot wordt het businessmodel getest in een casus voor wooncoöperatie Domein bij 27 woningen in één straat. Het betreft hier woningen waarvoor Domein *Warmte-as-a-service* gaat inkopen, startend met een levensduurverlenging van de bestaande ketels (nu 16 jaar oud) als overbrugging naar een aardgasvrije oplossing. Op basis van deze pilot wordt een casusbeschrijving gemaakt die als basis moet dienen voor een standaard uitvraag c.q. aanpak (technisch, organisatorisch, financieel en juridisch). Parallel aan de pilot wordt gewerkt aan het uitwerken van circulaire oplossingen voor warmte aansluitend op de Transitievisie warmte. In de ontwikkeling van warmtenetten ligt ook een rol voor de drinkwaterbedrijven via inzet van aquathermie en bestaande infrastructuur.

Activiteiten komend jaar	Inzetten afwegingskader en rekentool om circulaire warmteoplossingen te promoten. Daarnaast hulp bij uitrollen van de routekaart van de aangesloten partijen.
Trekker van de activiteit	Team kennisintegratie UPCM
Betrokken actoren bij de activiteit	Vereniging van Nederlandse Installatiebedrijven (NVI), FME, Domein, Atag, Geas, Wasco
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022 -2023
R-ladder	Reuse
Beoogd effect	Sluiten ketens, verlagen milieudruk

Ketens in Kaart

Inzicht hebben in ketens is cruciaal om te weten waar mogelijke risico's liggen (leveringszekerheid, IMVO) en waar circulaire kansen liggen die ook deels de risico's verminderen. Het afgelopen jaar is via data-analyse gekeken met welke mondiale ketens de maak-industrie is verbonden en welke sectoren en bedrijven daarmee verbonden zijn. Doel is om steeds scherper (boven)regionale clusters van productgroepen te identificeren die qua productieproceskenmerken sterk op elkaar lijken. Hierdoor is een innovatiesysteem-aanpak per cluster mogelijk en kan daarbinnen via een moonshot-benadering ingezet worden op de meest impactvolle productgroepen in een cluster.

Activiteiten komend jaar	Het identificeren van relevante (boven)regionale clusters van ketenschakels en bedrijven, waarmee nieuwe businessmodellen binnen Europese en internationale waardeketens opgestart kunnen worden
Trekker van de activiteit	Team kennisintegratie UPCM
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022 -2023
R-ladder	Rethink
Beoogd effect	Opschalen van veelbelovende regionale circulaire clusters in Nederland

Nationaal traject Circulair Product Paspoort

Om een circulaire keuze te maken is eenduidige en transparante informatie over producten en diensten van belang. Binnen de gebouwde omgeving zijn goede stappen gemaakt in eenduidige milieu-impact informatie en gebouwspaspoorten. Ook de Infra-beheerders (Groene Netten coalitie) en de samenwerkende drinkwaterbedrijven (Blauwe Netten Coalitie) zetten hierin stappen. Ook is dit een thema binnen de Dutch Circular Textile Valley onder het Versnellingshuis, omdat hier materiaalpaspoorten gewenst zijn om vezelherkomst te traceren. Europees zijn er veel ontwikkelingen rondom de Product Environmental Footprint (PEF), ecodesign en andere productregelgeving die gericht is op milieu c.q. het vastleggen van circulaire data voor producten.

Namens de Grondstoffenakkoordpartners is EZK gestart met een nationaal traject Circulair Product Paspoort. Hierin wordt gewerkt aan conceptuele en technische convergentie rond het begrip Circulair Product/Materiaal Paspoort.

Activiteiten komend jaar	Verkenning sector, validatie relevante aspecten paspoort, opstellen en toetsen leidraad
Trekker van de activiteit	EZK
Betrokken actoren bij de activiteit	VNO-NCW en mkb, IPO, VNG, Unie van Waterschappen, IenW, BZK, Rijkswaterstaat, Platform '23, NEN, TNO
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2020 -2023
R-ladder	Rethink, redesign
Beoogd effect	Sluiten ketens, verlagen milieudruk, vergroten leveringszekerheid

CIRCO Tracks

Net zoals in andere jaren zal dankbaar gebruik gemaakt worden van de CIRCO Tracks van CIRCO. Hierin worden relevante ketens bij elkaar gebracht in een circulair design traject om een circulaire business propositie te ontwikkelen. In de voorgaande jaren zijn alle ontwikkelde tools van het UPCM geïntegreerd in de CIRCO track-aanpak, zoals de Grondstoffenscanner, stakeholdertool en Smart Industry-toepassingen. Vanuit het ministerie van IenW is kennis over (Zeer) zorgwekkende Stoffen toegevoegd aan de opzet via de *Safe-by-Design*-benadering.

Het UPCM zal komend jaar binnen de vijf grote projecten inzetten op benutting van de CIRCO tracks.

Activiteiten komend jaar	Het komend jaar wordt bekeken hoe de andere werkvormen en tools van het UPCM benut kunnen worden. Het gaat om de innovatiescan, marktscan, contextscan, impact sheets, TNO vingerafdrukmethodiek, taxonomie circulaire businessmodellen Jan Jonker.
Trekker van de activiteit	Team kennisintegratie UPCM
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022-2023
R-ladder	<i>Rethink, redesign</i>
Beoogd effect	Het sluiten van ketens

CESI wegwijzer updaten en inzetten

Binnen het Circulaire Economie Smart Industry (CESI) project (Zuid-Holland) is een digitale toolkit ontwikkeld. Met deze toolkit wordt de kennis vanuit het CESI-project op een laagdrempelige manier vertaald naar ondernemers in de maakindustrie. De toolkit functioneert als een digitaal toepasbaar model dat ondernemers kunnen gebruiken om de eigen stand van zaken op het gebied van Smart Industry en Circulariteit in beeld te brengen. Ook geeft de toolkit aan welke kansen (handelingsperspectief) er is voor het bedrijf. Met de digitale toolkit verwacht het transitieteam op een laagdrempelige manier meer bedrijven uit de maakindustrie te betrekken bij de transitie naar een circulaire economie.

Activiteiten komend jaar	Validatie via bijvoorbeeld workshops en uitrol via website
Trekker van de activiteit	Team verbreding UPCM
Betrokken actoren bij de activiteit	Provincies Zuid Holland, Noord-Brabant, Overijssel, Gelderland, programma Smart Industry, TNO
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022 - 2023
R-ladder	<i>Rethink</i>
Beoogd effect	<ul style="list-style-type: none"> • Innovatiebevordering gericht op het sluiten van ketens, • verlagen van de milieudruk, en • vergroten leveringszekerheid

Beheren grondstoffenscanner

Leveringszekerheid en/of het gebruik van kritieke materialen is binnen de maakindustrie een relevant thema. Veel (mkb-)bedrijven kopen niet rechtstreeks grondstoffen of halffabricaten, maar handelsproducten waarin deze grondstoffen verwerkt zijn. Het ontbreekt vaak aan inzicht welke kritieke materialen in dergelijke onderdelen aanwezig zijn en welke leveringszekerheidsrisico's daaraan verbonden zijn op de korte en lange termijn. De grondstoffenscanner geeft vanuit het productniveau bedrijven hier wel inzicht in en geeft hen handelingsperspectief om de risico's te verkleinen.

Het afgelopen jaar is de grondstoffenscanner verder uitgebouwd. De volgende elementen zijn toegevoegd:

- Alle gegevens geüpdatet naar het jaar 2018
- Extra gegevens over alle EU-lidstaten zijn toegevoegd en de website is ook Engelstalig gemaakt.
- Biotische grondstoffen in de scanner in opdracht van het ministerie van LNV.
- Verschillende recyclebare metalen zijn toegevoegd.
- Er zijn extra gegevens over milieu-impact van grondstoffen zichtbaar.
- Er is een Portal-functie toegevoegd voor partijen die zijn aangesloten bij het IMVO-convenant Metalen. Hiermee kunnen ze informatie over de IMVO-dimensie van grondstoffen toevoegen en voortgang op afgesproken acties rapporteren.
- Gebruikersvriendelijkheid is sterk verbeterd.

Activiteiten komend jaar	Verspreiding van de scanner om hogere benutting te realiseren
Trekker van de activiteit	Team verbreding UPCM
Betrokken actoren bij de activiteit	FME en Metaalunie
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022 -2023
R-ladder	<i>Rethink</i>
Beoogd effect	Vergroten leveringszekerheid van kritieke metalen

Community management: vijf projecten

Het UPCM heeft 5 projecten als focus gekozen: Circulaire windparken, circulaire zonneparken, *warmte as a service, high tech equipment*, en batterijen voor e-mobiliteit. Voor elk project bouwt UPCM actief aan een *community*: een groep van organisaties en personen die een rol spelen bij de ontwikkeling en realisatie van de circulaire doelen van het project en/of die hier actief aan bij willen dragen. Bij enkele projecten zijn deze spelers al duidelijk in beeld, bij andere projecten dient nog duidelijk te worden wie de (belangrijkste) spelers zijn. Door het opbouwen van een uitgebreide lijst van contacten per project kan heel gericht worden gecommuniceerd maar ook informatie worden opgehaald.

Activiteiten komend jaar	Onderzoek en analyse i.s.m. Team Kennisintegratie om relevante partners in beeld te krijgen en te betrekken en daarmee een <i>community</i> te vormen en uit te breiden. Ontwikkeling van relevante en specifieke informatie en activiteiten voor de verschillende <i>communities</i> , van webpagina's tot webinars en bijeenkomsten.
Trekker van de activiteit	Team verbreding UPCM
Betrokken actoren bij de activiteit	Ketenpartijen betrokken bij de projecten zoals producenten, opdrachtgevers, installatie- en onderhoudsbedrijven, adviseurs, kennisinstellingen, branche-organisaties etc.
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2020 -2023
R-ladder	Rethink en overige R-strategieën
Beoogd effect	Verkorten van de lijnen tussen beleid, kennis en uitvoering

Matching kennisvragen UPCM met onderzoeksmiddelen

In 2020 is samen met de relevante stakeholders in de sector een Kennis- en Innovatie-Agenda voor de maakindustrie (KIA-CM) vastgesteld. Dit gebeurde in samenwerking met de KIA voor de circulaire economie (KIA-CE). Het framework voor de KIA-CM geeft de onderlinge binding weer met onder andere de KIA-CE en verschillende MMIP's (Meerjarig Missiegedreven Innovatie Programma's). De onderwerpen waarop de KIA-CM zich richt zijn:

1. *Uniforme Data – Informatie – (LCA)Modellen* om inzicht te hebben in de materiaalstromen en voorraden aan grondstoffen (in de producten van vandaag) en de impact van interventies in huidige manieren van productie, gebruik en recycling te kunnen berekenen.
2. *(Advanced) Materialen en aspecten ZZS (zeer zorgwekkende stoffen)* om het veilig gebruik van secundaire en circulaire grondstoffen te stimuleren en bij het ontwikkelen van nieuwe (advanced) materialen het aspect van circulariteit specifiek mee te nemen (ZZS/ recycleerbaarheid).
3. *Smart Industry & digital technology toepassing voor de maakindustrie*
4. Deze technologie vanuit de smart industry projecten heeft veel potentie voor de circulaire economie. Dataverzameling en data-security zijn daarbij belangrijke vraagstukken.
5. *R-strategieën – incl. Urban Mining & recyclingtechnologie (focus op non-ferro metalen)*
6. De huidige mechanische recycling technologie loopt tegen haar grenzen aan. Om maximaal secundaire grondstoffen te kunnen gebruiken zijn nieuwe of verbeterde processen nodig.
7. *Key enabling methodologies* als dwarsdoorsnijdend thema, waarbij ook de manier waarop een transitie wordt vormgegeven vanuit de maakindustrie een apart thema is.
8. *Circulaire productie processen en sluiten van industriële kringlopen (MMIP-2 & MMIP-6)*
9. *Vertrouwen, gedrag en acceptatie (MMIP-3)*
10. *Circulair Design / Ontwerp (MMIP-1)*
11. Daar waar specifiek een MMIP genoemd is, wordt primair aansluiting gezocht bij bestaande onderzoeksprogramma's en ligt de focus op het borgen van de belangen vanuit de maakindustrie. De andere thema's zijn hierboven kort toegelicht.

Het komend jaar zal via ondersteuning van projectvoorstellen en consortiavorming gewerkt worden aan de matching van kennis- en innovatievragen en beschikbare middelen.

Activiteiten komend jaar	Benutting NWO-, NWA-, KIA CE=middelen om kennis- en innovatievragen van het UPCM te adresseren
Trekker van de activiteit	Team KIA CM
Betrokken actoren bij de activiteit	KIA CE deelprogramma en anderen, onder andere Cirkelstad
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2020 -2023
R-ladder	Rethink, redesign en recycling
Beoogd effect	Versnelling kennisontwikkeling

Dual waardeketen-aanpak windparken

De afgelopen twee jaar is met groot succes gewerkt aan het moonshotproject Circulaire Windparken. Dit inmiddels Europese project met een kennishub, beleidshub en investeringshub kent meer dan 150 deelnemende partijen, waarvan het merendeel bedrijven zijn. Binnen elke hub wordt via werkgroepen gewerkt aan het uitwerken van openliggende kennisvragen, beleidsvragen en wordt een groot investeringsplan in samenwerking met de European Raw Materials Alliance opgesteld.

Op dit moment wordt gekeken hoe er opgeschaald kan worden naar het internationale niveau, om 1) circulair ontwerpen van windparken het nieuwe normaal te maken, en 2) een transparante en duurzame duale waardeketen te ontwikkelen.

Activiteiten komend jaar	Inzetten op een internationaal platform met de Europese Unie, de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Japan, Zuid-Korea, Maleisië, Chili, Australië, Zuid-Afrika en anderen om een duale, transparante en duurzame waardeketen voor de benodigde grondstoffen te verzekeren.
Trekker van de activiteit	Team NSP
Betrokken actoren bij de activiteit	Bij IMVO-convenant Duurzame Energie betrokken partijen, windenergiebranche, Het Versnellingshuis Nederland Circulair!, Europese Commissie, Wind Europe, beoogde partners: de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Japan, Zuid-Korea, Maleisië, Chili, Australië, Zuid-Afrika.
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022 - 2023
R-ladder	<i>Rethink, redesign, reuse, remanufacture, recycle</i>
Beoogd effect	Versterken leveringszekerheid voor de energietransitie

Onderhoud scans UPCM

Activiteiten komend jaar	Scans worden gebruikt om contextrijke informatie te verzamelen over de innovatiesystemen rond clusters van productgroepen, over de fase van ontwikkeling van de markt en over de waardesystemen van de bij de transitie betrokken partijen en organisaties. Door deze informatie te integreren met inzichten en leerervaringen van anderen ontstaat een beter beeld over de aard van problemen en oplossingen. <ul style="list-style-type: none"> • Visualisaties en rapportages innovatiescan, markttransformatiescan, context-scan • Aggregatie en analyse van opgehaalde data over meerdere beslisshorizonten • Ontwerpen van vragenlijsten en scans voor specifieke doelgroepen • Beschikbaarstelling van scan infrastructuur • Uitzetten van scans in samenwerking met opdrachtgevers • Ontwikkelen aansluiting bij monitoring en sturings- en interventielogica • Integratie met stakeholdertool • Gebruik in projecten stimuleren door voorlichting en opleiding
Trekker van de activiteit	Ondersteuningsteam UPCM
Betrokken actoren bij de activiteit	Alle deelnemers aan de koersbepalersoverleggen, UPCM/UPCE teams, projectleiders van projecten, doelgroep van de rode draden notitie
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Doorlopend
Beoogd effect	<ul style="list-style-type: none"> • Kennisontwikkeling en uitwisseling over innovatiesystemen, waardesystemen van actoren en markttransformatie • Kennis over de huidige stand van transitieaanpak • Verbeterde doelgroepenanalyse

1.2 Transitieagenda Kunststoffen

Plastic Pact NL

Het Plastic Pact NL bestaat uit afspraken tussen plasticproducenten, bedrijven, overheden en *recyclers*. In totaal hebben meer dan honderd partijen het Plastic Pact ondertekend. Het pact bevat vier inhoudelijke doelen waar ondertekenaars zich aan hebben gebonden per 2025:

1. Maak plastic verpakkingen volledig *recyclebaar* en waar mogelijk geschikt voor hergebruik;
2. Verminder onnodig plasticgebruik en gebruik van plastic gemaakt uit aardolie met ten minste 20%;
3. Verbeter de huidige capaciteit van inzameling, sortering en recycling met ten minste 25%;
4. Gebruik ten minste 30% *gerecycled plastic* in nieuwe verpakkingen en producten.

Activiteiten komend jaar	Publicatie van het jaarlijkse monitoringsrapport, bijeenkomsten van de werkgroepen <i>Reduce & Reuse</i> en Verpakkingsketen, faciliteren van verschillende pilots (vier pilots <i>Reduce & Reuse</i> , vier pilots Verpakkingsketen), delen innovaties en resultaten via de website meermetminderplastic.nl , publicatie <i>Roadmap</i> .
Trekker van de activiteit	lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	In totaal hebben meer dan honderd partijen het Plastic Pact ondertekend. Het gaat om partijen vanuit het bedrijfsleven (individuele bedrijven, producenten, supermarktketens, festivals, cateraars, horeca 'on the go', verpakkers, <i>recyclers</i> en toepassende industrie) en overige organisaties, zoals brancheorganisaties.
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2025
R-ladder	<i>Rethink, reduce, reuse, recycle</i>

Beleidsprogramma Microplastics

ZonMW heeft in januari 2021 een rapport gepubliceerd over microplastics en volksgezondheid. De publicatie ging gepaard met een strategische kennisagenda.¹ Daarin staat aangegeven welke kennis nog ontwikkeld moet worden om een goede *health impact assessment* van microplastics te kunnen maken. In 2021/2022 wordt door ZonMW een vervolgonderzoek gedaan naar het effect van microplastics op de gezondheid. Het vervolgonderzoek wordt mede gefinancierd door lenW.

Activiteiten komend jaar	De activiteiten richten zich onder andere op: <ul style="list-style-type: none"> • onderzoek naar afvangsystemen voor zwerfafval in rivieren. Er worden twee pilots met afvangsystemen gedaan, waarvan één al afgerond is en de andere nog loopt. Eind 2021 worden de resultaten opgeleverd; • pilots rond de bron-aanpak van zwerfafval rondom rivieren (uitgevoerd in 2020) en opschaling naar andere gebiedsbeheerders (2021); • een voorstel van de European Chemical Agency voor de restrictie van bewuste toegevoegde microplastics. EU-besluitvorming daarover vindt in 2021 plaats; • voortzetting in 2021 van de communicatiecampagne Kies de beste band in samenwerking met de auto- en bandensector; • een gesprek met de kleding- en textielbranche over gezamenlijke aanpak minder microplastics; • de ontwikkeling van meetmethodieken voor (micro)plastics in rivieren (2020 - 2022). Medio 2021 heeft de WUR de routeplanner monitoring zwerfafval opgesteld. Deze brengt in kaart wat nodig is aan kennis en meetmethoden om structureel monitoringsysteem op te zetten; • een onderzoek dat RIVM in 2020 opleverde en waarbij gekeken wordt naar de innovaties in de verfbranche op het gebied van microplastic-maatregelen. In 2021 wordt opnieuw het gesprek met hen aangegaan. Het is belangrijk om dit onderwerp ook op Europees niveau te agenderen, omdat er nationaal weinig beweging ontstaat.
Trekker van de activiteit	lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Stichting Natuur & Milieu, ZonMW, RIVM, Rijkswaterstaat (RWS) en riviercommissies, Europese Commissie, kleding- en textielbranche, autobandenbranche
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	<i>Rethink, reduce, recycle</i>

¹ <https://www.zonmw.nl/nl/onderzoek-resultaten/life-sciences-health/programmas/programma-detail/microplastics-health/>

Chemische recycling	
Activiteiten komend jaar	In 2021 organiseert Rebel Group vier themabijeenkomsten over (1) erkenning chemische recycling, (2) het eenduidig en transparant beoordelen van de milieuwinst van chemische recycling, met name met betrekking tot CO ₂ -emissiereductie (scope 3), (3) beschikbaarheid van materialen als feedstock voor chemische recycling en afzet voor recycklaat, en (4) financiering. Daarnaast werkt Rebel aan een monitoringdashboard dat overzicht biedt op de ontwikkeling van chemische recycling in Nederland. In de zomer van 2021 werd een interactief event over chemische recycling georganiseerd. Naast de activiteiten die door EZK en IenW worden gefinancierd heeft de Versnellingstafel een privaat gefinancierd spoor. Daarbinnen voert een kerngroep met private partijen (zgn. <i>first mover</i>) onder andere acties op basis van de <i>Roadmap</i> Chemische Recycling nader uit.
Trekker van de activiteit	EZK en IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Rebel Group, VNO-NCW, private partijen (Coca Cola, Unilever, Dow, Sabic, Shell, Suez, Invest-NL, Verpakkingketen B.V., Havenbedrijf Rotterdam, BASF, Neste en Afvalfonds Verpakkingen)
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	Recycle

Actieplan Biobased Kunststoffen	
In 2020 is het Actieplan Biobased Kunststoffen vastgesteld en aangeboden aan de staatssecretaris van IenW. De activiteiten richten zich op de volgende onderdelen:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. stimuleren van productie van biobased kunststoffen. Hiervoor wordt ingezet op een Europees verplicht minimumaandeel duurzaam geproduceerde en recyclebare biobased kunststoffen voor bepaalde producten²; 2. toepassing van biologisch afbreekbare kunststoffen. Hiervoor wordt ingezet op ontwikkeling van regelgeving om het gebruik van biologisch afbreekbare kunststoffen enkel toe te staan in de gevallen waar het additionele voordelen oplevert; 3. opnemen van de groene lijst Bio-afbreekbaar cf. Actieplan in LAP/regelgeving en uitdragen van de beleidslijn biobased. In 2021 is de Green Deal Koffie en Thee bij het GFT gesloten. Hierin is afgesproken dat alle koffiepads en theezakjes composteerbaar worden gemaakt, zodat ze bij het GFT-afval kunnen. 	
Activiteiten komend jaar	
Trekker van de activiteit	Federatie Transitieteam Kunststoffen (trekkersteam) Nederlandse Rubber- en Kunststofindustrie (NRK), RWS, Stichting Natuur en Milieu, Corbion
Betrokken actoren bij de activiteit	IenW, EZK, Sabic, Braskem, Innograaf, NRK, PlasticsEurope, Corbion, Vereniging Afvalbedrijven, Plastics Europe, onderzoeksinstituten, toepassende industrie
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2030
R-ladder	Rethink

² <https://www.meermetminderplastic.nl/updates/Kamerbrief-Toelichting-beleid-biogebaseerde-en-bioafbreekbare-kunststoffen/289>

Toepassing kunststof recycklaat

In 2020 is de kernboodschap van het Actieplan Toepassing Recycklaat opgesteld. In september 2021 is het gehele actieplan aangeboden aan de staatssecretaris van IenW.

Activiteiten komend jaar	<p>In 2021 staat het uitvoering geven aan de acties uit het plan centraal. Voor deze acties worden vier categorieën onderscheiden:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. bevorderen van de vraag naar kunststof recycklaat; 2. ontwikkelen van het aanbod van kunststof recycklaat; 3. ketensamenwerking om vraag en aanbod beter te laten aansluiten; 4. marktvoorwaarden en economische prikkels. <p>Op de korte termijn ligt de prioriteit bij het uitwerken van de acties die de vraagkant bevorderen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. vrijwillige toezeggingen: producenten en merkeigenaren nemen hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Kunststof recycklaat wordt toegepast waar en wanneer dit mogelijk is, of er wordt toegelicht waarom dit (nog) niet mogelijk is. 2. communicatie: koplopers, zoals de ondertekenaars van het Grondstoffenakkoord, Plastic Pact en de Green Recovery Statement, communiceren over het gebruik van kunststof recycklaat, waardoor het imago verbetert en iedereen ziet wat er al mogelijk is en op welke ontwikkelingen wordt ingezet. 3. circulair inkopen: inkopers bij overheid en marktpartijen gaan meer circulair inkopen. Er wordt een haalbaar minimum percentage circulaire grondstoffen opgenomen in de aanbestedingsregels en dit percentage wordt jaarlijks omhoog bijgesteld. 4. pilots en demonstratieprojecten: de overheid faciliteert pilots en demonstratieprojecten om het toepassen van kunststof recycklaat te onderzoeken en demonstreren.
Trekker van de activiteit	Transitieteam Kunststoffen, trekkers: NRK, Polymer Science Park (PSP) en provincie Overijssel
Betrokken actoren bij de activiteit	Kennisinstituten (w.o. WUR), Topsector Chemie, Nedvang, NEN, bedrijven in de waardeketen zoals merkeigenaren (bijv. Unilever, Philips), fabrikanten, <i>recyclers</i> , 'compounders' en afval inzamelende bedrijven en sorteerinrichtingen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2025
R-ladder	<i>Reduce, recycle</i>

Ontwikkeling scenario's kunststofketen 2050

Activiteiten komend jaar	<p>Uitwerking van een aantal scenario's die schetsen hoe de 100% circulaire kunststofsector in 2050 eruit kan zien. De eindbeelden verdiepen de doelen uit de transitieagenda Kunststoffen en zijn zoveel mogelijk kwantitatief van aard. Ze helpen daarmee ook richting te geven aan de prioritering en inzet op acties op de kortere termijn. De scenario's kunnen of zullen onderscheidend zijn qua inrichting van de keten vanuit diverse perspectieven (technisch, waardeketen, sociaal-maatschappelijk, financieel, juridisch). Daarnaast worden in deze studie ook de routes en transitiepaden naar de eindbeelden op hoofdlijnen uitgewerkt.</p>
Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Transitieteam Kunststoffen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	<i>Refuse, rethink, reduce</i>

Meer en betere sortering

Het Actieplan Meer en beter sorteren en mechanisch recyden adviseert om in te zetten op acties om zowel de hoeveelheid als de kwaliteit van het ingezamelde en gesorteerde materiaal te verhogen. Om dit doel te behalen is het nodig dat een aanzienlijk groter deel van het binnenlandse kunststofafval wordt ingezet voor recycling.

Activiteiten komend jaar	Op de kortere termijn ligt de focus op de optimalisatie van de inzameling en sortering (in kwantiteit én kwaliteit) van de categorieën gebruiksvoorwerpen klein en groot, verpakkingen en bouwmaterialen. Daarnaast zal de import van afval uit het buitenland aanzienlijk moeten worden uitgebreid. Om een brede inzet van mechanisch recycelaat mogelijk te maken is een verbetering van de kwaliteit van de aangeboden stromen essentieel. Hiertoe dienen de processen voor de inzameling, sorteringen en recycling te worden geoptimaliseerd. Daarvoor zijn significante investeringen nodig.
Trekker van de activiteit	Transitieteam Kunststoffen
Betrokken actoren bij de activiteit	IenW, Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), Vereniging Afvalbedrijven, Branchevereniging Recycling Breken en Sorteren (BRBS), NRK Recycling, NRK, NVRD, Nedvang, Afvalfonds Verpakkingen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2025
R-ladder	Recycle

Nationaal Testcentrum Circulaire Plastics

Het Nationaal Testcentrum Plastics (NTCP) heeft als doel om plastic 100% recyclebaar te maken. NTCP is het enige onafhankelijke test- en ontwikkelcentrum voor hergebruik van plastics in Europa. Het NTCP is in 2019 opgericht mede dankzij subsidie van IenW. Hiermee is een sorteerlijn op industriële schaal gerealiseerd. Het tot stand komen van het NTCP draagt bij aan het realiseren van de ambitieuze doelen van de transitieagenda Kunststoffen, het Plastic Pact NL en het Europees Plastic Pact. Inmiddels is de industriële sorteerlijn gebouwd en volledig toegerust voor testen en onderzoek. Het NTCP heeft een bewezen positie gerealiseerd. Voor integraal onderzoek naar sortering en wassen is een vergelijkbare wasinstallatie op industriële schaal nodig. Door een waslijn toe te voegen aan de huidige infrastructuur, kan het NTCP de volgende stap zetten naar daadwerkelijke recyclebaarheid van kunststof verpakkingsmaterialen. IenW draagt € 1,872 mln bij aan de bouw van de wasinstallatie.

Activiteiten komend jaar	
Trekker van de activiteit	TA Kunststoffen
Betrokken actoren bij de activiteit	Bij het bouwen van de industriële waslijn zijn geen andere partijen betrokken. Bij de testen en experimenten voor de verbetering van sorteren en wassen worden verschillende actoren in de plastic keten betrokken (merkeigenaren, recyclers, verpakkers etc). Het NTCP is lid van het Plastic Pact NL.
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2030
R-ladder	Recycle

1.3 Transitieagenda Circulaire Bouweconomie

Inrichten basiskamp circulaire bouweconomie 2023

Het basiskamp bevat alle benodigde instrumenten, hulpmiddelen en voorwaarden om de volgende etappes te halen en op te kunnen schalen naar een circulaire bouweconomie richting 2030 en het eindstation 2050. De inrichting van het basiskamp is gebaseerd op de vier speerpunten die de transitieagenda beschrijft om de circulaire bouweconomie te realiseren. Dit zijn marktontwikkeling, meten, beleid & wet- en regelgeving en kennis & bewustwording.

Activiteiten komend jaar

(a) Analyse succes- en faalfactoren ten aanzien van het aanbod van secundaire en hernieuwbare materialen: twee onderliggende analyses gericht op het aanbod aan respectievelijk secundair en hernieuwbaar materiaal (en producten). Met betrekking tot secundaire materialen wordt o.a. geïnventariseerd welke knelpunten er zijn met betrekking tot materiaalhubbs en de Nationale Milieudatabase³ (NMD), en wat het effect is van prijsverschillen tussen primair en secundair materiaal en producentenverantwoordelijkheid. Met betrekking tot hernieuwbare materialen wordt o.a. gekeken naar de gestelde kwaliteitseisen ten aanzien van hernieuwbare materialen en de afkomst ervan. Doel van deze analyses is het inventariseren van de knelpunten, zodat deze in een latere fase geadresseerd kunnen worden. Daarmee moet het aanbod aan secundaire en hernieuwbare materialen en producten toenemen en daarmee het (hoogwaardig) (her)gebruik ervan. Bij de analyses wordt gebruik gemaakt van de Beslisboom hergebruik bouwelementen⁴ en de leidraad Toekomstig hergebruik waaraan het Platform CB'23 werkt⁵.

(b) Verhogen van de vraag naar circulaire oplossingen bij verschillende overheden en corporaties. Het gaat om activiteiten gericht op het verhogen van circulaire inkoop bij overheden en corporaties door o.a. kennisoverdracht (*buyer groups*) en het komen tot een tijdpad voor het verankeren van circulair werken in hun bedrijfsvoering, inclusief een beschrijving van de gekozen circulaire aanpak.

(c) Bepalen van de informatiebehoefte over welke materialen bij de bouw zijn gebruikt en hoe ze zijn verwerkt. Dat maakt het circulair beheren, en hergebruiken en terugwinnen van materialen bij de sloop of demontage eenvoudiger en geeft bouwwerken meer waarde. Het materialenpaspoort zou hier als instrument ingezet kunnen worden, net als bijvoorbeeld het demontageplan, sloopinventarisaties en het aansluiten van een mogelijk materialenpaspoort op bestaande processen. Testen van geselecteerde kansrijke segmenten en verbeteren via iteraties in actieonderzoeken. Onderzoek doen naar de wijze van invoering van een materialenpaspoort en het uitvoeren van praktijkproeven alvorens hierover een besluit te nemen. Begin 2022 of zoveel eerder als mogelijk een voorstel hierover formuleren.

(d) Meten van circulaire aspecten: advies over hoe circulaire aspecten tot en na 2023 in bestaande stelsels/methoden (milieuprestatie gebouwen (MPG) en milieukosten-indicator (MKI)) vastgelegd kunnen worden. Hierbij is aandacht voor o.a. de voorfase, biodiversiteit en losmaakbaarheid. Daarbij aansluiten bij onderzoeken die reeds plaatsvinden in de markt (o.a. Stichting Nationale Milieudatabase⁶), bij beleidsontwikkelingen regelgeving (aanpassing Bouwregelgeving in verband met de MPG (milieuprestatie-gebouwen) en bij het 'Nieuwe Normaal' van Cirkelstad.

(e) Circulaire principes verankeren in bouwgerelateerde opleidingen: inventariseren van lopende initiatieven op het gebied van circulair bouwen in curriculumontwikkeling in relevante opleidingen en onderzoeken hoe deze worden geborgd. Zorgdragen voor kennisoverdracht en heldere communicatiekennis en kunde waarmee draagvlak wordt gecreëerd en vakmensen opgeleid.

(f) Bepalen doelen circulaire bouweconomie en monitoring: nulmeting grondstofstromen en milieu-impact in de grond-, weg- en waterbouw (GWW). Ontwikkelen van een concreet, meetbaar, breed gedragen einddoel (in 2050) van de circulaire bouweconomie en een routekaart of tijdpad daarnaartoe, inclusief een mijlpaal voor 2030. Focus ligt daarbij op de grondstofstromen, inclusief milieu-impact. Hierin wordt onderscheid gemaakt tussen woning- en utiliteitsbouw en GWW.

Trekker van de activiteit

Transitieteam Circulaire Bouweconomie(Transitieteam CBE)⁷

³ <https://milieudatabase.nl/>

⁴ <https://www.cirkelstad.nl/project/beslisboom/>

⁵ <https://platformcb23.nl/actieteams/lopend/toekomstig-hergebruik>

⁶ <https://milieudatabase.nl/>

⁷ <https://circulairebouweconomie.nl/>

Betrokken actoren bij de activiteit	Transitiebureau CBE, SloopCirculair, Sloopbedrijven, Cirkelstad, Platform CB'23, overheden, waterschappen, <i>buyer groups</i> , PIANOo, Stichting NMD, OCW, onderwijsinstellingen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2023
R-ladder	Alle treden

Pilot fiscale vergroening circulair bouwen

Pilot waarin de kosten van arbeid worden verlaagd en de (milieu)kosten van grondstoffen worden verhoogd, met als vraag of dit zal leiden tot economische aantrekkelijkheid van circulair bouwen. Bezien wordt of door het aldus aanpassen van wet- en regelgeving circulair bouwen kan worden gestimuleerd.

Activiteiten komend jaar	Toetsen van uitkomsten pilot in de praktijk
Trekker van de activiteit	Copper8
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	<i>Reuse, repair, remanufacture, repurpose, recycle</i>

City Deal circulair en conceptueel bouwen aan de bouwopgave

De City Deal richt zich op drie thema's:

1. Biobased bouwen: woningen worden voor een groot deel gebouwd met hernieuwbare materialen;
2. Conceptueel en industrieel bouwen: woningen worden in de fabriek gebouwd en op de bouwplaats in elkaar gezet. Dit zorgt voor een kortere bouwtijd, hogere woningkwaliteit, minder emissies en minder afval en transportbewegingen;
3. Financiering van circulair bouwen: analyse van de looptijd van investeringen en de restwaarde van een gebouw aan het einde van zijn levensduur.

Activiteiten komend jaar	Steden die deelnemen aan de City Deal brengen een eigen casus in. Alle projecten worden zo circulair mogelijk uitgevraagd opdat in 2030 circulair bouwen de standaard is. Delen van de lessen en vertalen in nieuwe regels en instrumentarium bij gemeenten, provincies en Rijk.
Trekker van de activiteit	BZK
Betrokken actoren bij de activiteit	100 deelnemers waaronder gemeenten, provincies, corporaties en bedrijven
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2023
R-ladder	Alle treden

1.4 Transitieagenda Consumptiegoederen

Icoonproject: Dutch Circular Textile Valley

In 2018 is het icoonproject Dutch Circular Textile Valley gestart. Het project heeft tot doel om de circulaire economie voor de textielsector concreet vorm te geven. Het is met name gericht op Nederlandse bedrijven, met internationale uitstraling en in internationale ketens. De doelen moeten bereikt worden middels een intensieve samenwerking met de vele partijen die actief zijn op dit vlak: van versnippering naar een gezamenlijke focus. Partijen als Modint, Circle Economy, Fashion for Good, MVO Nederland en de vier hubs in Nederland hebben de handen ineengeslagen. Samen ondersteunen zij partijen die circulair textiel concreet vormgeven, zoals SaXcel, Lena, Wieland, FastFeedGrinded en anderen. Er is besloten dat het transitieteam in 2021 opnieuw aandacht wil besteden aan textiel via het icoonproject DCTV. Dit project loopt voor langere tijd zodat het transitieteam er echt beweging in kan krijgen. Voor 2021 heeft de Transitieagenda Consumptiegoederen een kartrekker Textiel aangetrokken die een transitieplan voor textiel gaat uitwerken.

Activiteiten komend jaar	In de uitvoering werkt het transitieteam aan vier lijnen: <ol style="list-style-type: none"> 1. op gang brengen van nieuwe businessmodellen in de textiel keten; 2. sterk vormgeven van chemische recycling; 3. vraag naar circulair textiel vergroten (met concrete case van Landaal Greenparks rondom bedlinnen); 4. het stimuleren van innovatie van nieuwe materialen. Daarnaast wordt het netwerk versterkt en uitgebreid en wordt gewerkt aan betere financiering en investeringen in innovaties voor circulair textiel.
Trekker van de activiteit	Het Groene Brein en IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Modint, Circle Economy, Fashion for Good, MVO Nederland, Het Groene Brein, de vier hubs in Nederland en 130 initiatieven die werken aan circulair textiel in Nederland
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2030
R-ladder	Alle treden

Icoonproject Matrassen

In Nederland danken we jaarlijks meer dan een miljoen matrassen af. Deze worden voor het grootste deel verbrand voor energie-opwekking. Vijf matrasproducenten en -importeurs (IKEA, Beter Bed, Auping, Swiss Sense en Hilding Anders) zetten zich daarom in om via een uitgebreide producentenverantwoordelijkheid (UPV) te zorgen dat de recycling van matrassen groeit naar 75% in 2028. Er wordt daarnaast gewerkt aan ondersteunende pijlers.

- Om zoveel matrassen te kunnen *recyclen* is veel meer capaciteit nodig. De recyclingbedrijven gaan de capaciteit tot 1 miljoen matrassen per jaar vergroten.
- In 2020 en 2021 is door producenten een matrasetiket ontwikkeld – een wereldprimeur in Nederland.
- Ook wordt gewerkt aan een matraslabel: een kleurencode voor de recyclingpotentie van matrassen.
- Innovatie van recycling. In het algemeen worden matrassen mechanisch *gerecycled*. Op dit moment worden er technische proeven gedaan met chemische recycling, zoals het Pyrolyse Recycle Initiatief voor Matrassen-project (PRIMA).
- Innovatie voor ander ontwerp. In samenwerking met producenten is er een CIRCO Track rondom matrassen vormgegeven en worden bedrijven ondersteund in circulair ontwerp van matrassen.
- Voorkomen van vrijkomen van zeer zorgwekkende stoffen. In afgedankte matrassen kunnen zogenaamde zeer zorgwekkende stoffen voorkomen die de gezondheid en het milieu aantasten. Het RIVM onderzoekt de gevolgen hiervan voor secundaire schuimen.

Activiteiten komend jaar	Verdere ontwikkeling en uitvoering
Trekker van de activiteit	Matrasketen Nederland en IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Branchevereniging voor Interieurbouw en Meubelindustrie (CBM), Matrasketen Nederland, producenten en recycling partijen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2021-2022
R-ladder	<i>Refuse, rethink, reduce</i>

Icoonproject Huishoudelijke apparaten als dienst

Het doel van dit icoonproject is kennis ontwikkelen over het toepassen van nieuwe verdienmodellen die zijn gebaseerd op een Product-as-a-servicemodel (PaaS) bij huishoudelijke apparaten. Hierbij blijft het product, bijvoorbeeld een vaatwasmachine, eigendom van de producent en betaalt de gebruiker voor gebruik. Voordeel van dit model is dat producenten geprikkeld worden om producten met een lange gebruiksduur en een laag energieverbruik aan te bieden. Daarnaast wordt *refurbishment* na gebruik gestimuleerd waarbij een product na renovatie opnieuw gebruikt kan worden. Om de implementatie van PaaS-verdienmodellen door te ontwikkelen en te testen heeft er in 2019 een pilot plaatsgevonden bij Landal Greenparks met elektrische apparaten, uitgevoerd door IenW. De uitkomsten daarvan zijn meegenomen in een onderzoek van TNO. De komende jaren worden de verschillende, nog vaak losstaande pilots, doorontwikkeld tot een breed gedragen transitieplan in de sector.

Activiteiten komend jaar	In 2020 heeft een vervolgonderzoek plaatsgevonden door TNO. Hierin is een vingerafdrukmodel ontworpen, dat in 2021 doorontwikkeld wordt met als doel de beschikbaarheid van een tool op basis waarvan beoordeeld kan worden of een product geschikt is voor product-as-a-service. In 2021 wordt tevens, op basis van verschillende pilots en het onderzoek van TNO, gewerkt aan een transitieplan voor huishoudelijke apparatuur en PaaS. Onder leiding van IenW zal dit plan samen met verschillende marktpartijen vormgegeven worden. De acties die hieruit voortkomen zullen in de plannen voor 2022 meegenomen worden.
Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	TNO, Het Groene Brein
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2019-2023
R-ladder	<i>Rethink, reduce, reuse, repair, remanufacture</i>
Grondstofbesparing	Een eerste indicatie is koper, zilver, germanium, gallium en indium als kritieke metalen

Icoonproject Groene deeleconomie

Het doel van dit icoonproject is om (1) de bekendheid bij burgers/consumenten over delen en lenen als alternatief voor het bezitten van goederen te verhogen en hun bereidheid hiertoe te verhogen, en om (2) gemeenten te faciliteren om delen en lenen te bevorderen.

In de transitie naar een circulaire economie speelt de verschuiving van 'producten kopen' naar 'toegang tot diensten' een belangrijke rol. Businessmodellen als product-as-a-service en deelplatformen zijn kernbegrippen. De sturing vanuit deze businessmodellen kan ervoor zorgen dat grondstoffen veel efficiënter worden benut, dat producten een langere levensduur krijgen, doordat producenten belang krijgen bij kwaliteit en 'repareerbaarheid', en dat materialen aan het eind van levenscyclus steeds weer terugkomen bij de producent voor een tweede en derde leven.

Van deeleconomie-diensten wordt op dit moment nog weinig gebruik gemaakt, terwijl dit deel van de economie in potentie bijdraagt aan een circulaire economie. Daarom is er in opdracht van de transitieagenda Consumptiegoederen in 2019 door Milieu Centraal nader onderzocht hoe je op de beste manier een bredere groep mensen aan kunt zetten om meer gebruik te maken van die diensten binnen de deeleconomie. In 2020 keek Milieu Centraal in samenwerking met Natuur & Milieu en IenW hoe deze gedragsinzichten ingezet kunnen worden in concrete pilots in samenwerking met enkele gemeenten. Daarnaast heeft het transitieteam, net als in 2019, in 2020 opnieuw een aantal deel-initiatieven een extra zetje gegeven in het opschalen van hun initiatief door een aantal geldvouchers toe te kennen. Deze aanpak is in 2019 goed bevallen en leidt behalve tot concrete impact binnen een aantal deel-initiatieven, ook tot kennis over de drempels en belemmeringen die lopende deel-initiatieven ervaren⁸.

Op basis van deze uitkomsten is in 2020 bekeken hoe verdere gedragsbeïnvloeding van de consument richting deeleconomie kan plaatsvinden. In 2021 wordt dit verder concreet vorm gegeven. Dit gebeurt via het Kaderprogramma voor Milieu Centraal.

Activiteiten komend jaar	Begin 2021 is in een wijk in Rotterdam een online buurtschuur gemaakt in samenwerking met Peerby & Next door. Dit is een <i>toolkit</i> die opschaalbaar is. In de tweede helft van 2021 vindt de pilot in Rotterdam plaats met de doelstelling om dit uit te breiden naar andere gemeenten.
Trekker van de activiteit	Stichting Natuur en Milieu en Milieu Centraal
Betrokken actoren bij de activiteit	HeelNederlandDeelt, Gemeente Rotterdam, Peerby, Next door, Rijkswaterstaat, IenW, Het Groene Brein
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Verschildt, doorkijk tot 2023
R-ladder	<i>Rethink, reduce, reuse</i>

⁸ zie ook het persbericht 'Extra zetje voor Nederlandse deeleconomie' op www.duurzaamheid.nl

Icoonproject Circulaire Ambachtscentra

In onze samenleving worden producten makkelijk weggegooid. Hierdoor wordt de levensduur van producten niet volledig benut en zijn er telkens meer spullen nodig. Door een toegankelijke plek te creëren waar reparatie en hergebruik centraal staat, ziet de burger dat het ook anders kan. Uit diverse onderzoeken blijkt dat Nederlanders openstaan voor het repareren van defecte producten en het kopen van tweedehands. Dat is een gunstig uitgangspunt voor de circulaire ambachtscentra (CA). Hiermee wordt onnodig weggooien voorkomen en reparatie gestimuleerd, doordat kringloopwinkels, milieustraten en reparateurs beter samenwerken. Deze verbinding, aangevuld met het betrekken van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt en het onderwijzen van deze uitgangspunten aan jongeren, zorgt ervoor dat burgers zich beter bewust worden van het voorkomen van onnodig weggooien. Dit icoonproject is onderdeel van Uitvoeringsprogramma VANG-HHA.

Activiteiten komend jaar	Verder stimuleren van nieuwe circulaire ambachtscentra via een subsidieregeling waarin alle elementen van een CA aanwezig moeten zijn en waarin de regionale opschaling een belangrijk uitgangspunt is. De kennis die hiermee opgedaan wordt komt in diverse (online) leernetwerkbijeenkomsten aan de orde. In 2021 worden diverse onderzoeken gestart naar ervaren belemmeringen waar CA's mee te maken hebben. Daarbij wordt specifiek gekeken naar o.a. juridische belemmeringen.
Trekker van de activiteit	RWS
Betrokken actoren bij de activiteit	Branchevereniging Kringloopbedrijven Nederland (BKN), NVRD, Stichting Repair Café, IenW, VNG, Gemeenten en Provincies
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2030
R-ladder	<i>Refuse, reduce, reuse, repair, remanufacture, repurpose</i>

Icoonproject E-commerce

De E-commerce is een sterk groeiende sector, die veel kansen biedt, maar ook op het vlak van duurzaamheid nog de nodige hobbels kent. De sector zelf is druk bezig met het verduurzamen en heeft o.a. een brancheverduurzamingsplan 2019-2022 opgesteld.

De branche richt zich op het verduurzamen van verpakkingen, het verduurzamen van de (retour)logistiek, duurzame productkeuzes en het voorkomen van waardeverlies door retourzendingen. Inmiddels is een handleiding voor webshops verschenen over de manier waarop zij hun verzendverpakkingen kunnen verduurzamen. Daarnaast is de Bewust bezorgd-tool ontwikkeld waarmee webwinkels inzicht krijgen in de CO₂-uitstoot van de verzending van hun pakketten en hoe ze dat kunnen reduceren. Daarnaast zorgt Bewust Bezorgd dat de consument bewuste keuzes kan maken om te komen tot CO₂-reductie bij het vervoer van de pakjes. En er loopt een pilot over herbruikbare verpakkingen en retourneerbaarheid van verpakkingen.

Retourlogistiek is een belangrijk aandachtspunt en een uitdaging voor de sector: het aantal retourzendingen is niet alleen slecht in verband met de duurzaamheid (meer transport, beschadigde goederen die onder de marktwaarde moeten worden verkocht) maar ook voor de winstgevendheid van de bedrijven. De sector is zelf hard bezig om met ideeën het retourneren te verminderen en te voorkomen. Maar de sector heeft ook te kampen met buitenlandse concurrentie (zoals China).

Activiteiten komend jaar

- Bewust Bezorgd: in 2020 zijn diverse webwinkels aangesloten bij Bewust Bezorgd, waaronder Dille en Kamille, Decathlon en Omoda. In 2021 en 2022 gaat Thuiswinkel.org door met het aansluiten van nieuwe webwinkels en vervoerders. Op basis van het onderzoek naar duurzaamheidsinformatie in de check-out (uitgevoerd in samenwerking met het Behavioural Insights team van lenW), wil Thuiswinkel.org steeds meer consumenten de mogelijkheid geven om voor de meest duurzame bezorgoptie te kiezen. Ook kijken ze naar een Europese uitrol van het model omdat zij ook vraag krijgen vanuit andere landen.
- Verpakkingen: In 2021 verschijnt een update van de Handleiding Duurzaam Verpakken met nog meer concrete handreikingen voor webwinkels om hun verpakkingen te verduurzamen. Samen met gemeenten kijkt Thuiswinkel.org naar betere inzameling van kartonnen verpakkingen. Ook verschijnt in 2021 een e-learning E-commerceverpakkingen, waarin een sterke focus ligt op het verduurzamen van verpakkingen.
- Op het gebied van circulariteit in de fashion Retail is een Shopping Tomorrow expertgroep gestart die kijkt naar de (door)ontwikkeling van meer circulaire businessmodellen in de kledingbranche. De groep (bestaande uit oa producenten en retailers) komt in oktober met de resultaten. Het is de bedoeling dat hier concrete pilots uit voortkomen.
- Retourlogistiek: in 2020 is samen met lenW een expertgroep aan de slag gegaan met beter waardebehoud van retouren. Vernietiging van retouren komt in Nederland heel weinig voor (in de kleding ruim onder de 1%). Toch kan er veel gedaan worden om retouren te verminderen en de waarde zo hoog mogelijk te houden. De aanbevelingen uit het rapport (voor webwinkels, consumenten en overheid) worden in 2021 via diverse kanalen herhaaldelijk gedeeld.
- Duurzaam productaanbod: Steeds meer webwinkels hebben aandacht voor een duurzaam assortiment. Dit wil Thuiswinkel.org stimuleren door een grotere bewustwording bij webwinkels over het belang van het aanbieden van duurzame producten te creëren; door consumenten bewust maken van de impact van het kiezen voor een duurzame optie en door het gemakkelijk te maken voor webwinkels om duurzame producten te selecteren en te ontsluiten.
- 2022: Thuiswinkel.org is in 2020 een samenwerking met Stakeholderwatch een groot onderzoek gestart naar hoe de consument denkt over e-commerce en duurzaamheid. Hieruit blijkt dat de consument nog niet goed weet wat een duurzame keuze is als het gaat om online winkelen. Om duurzaam online winkelen te bevorderen wil Thuiswinkel.org in 2022 een consumentencampagne voeren.
- Op het gebied van verpakkingen zal Thuiswinkel.org met de sector nieuwe doelstellingen formuleren voor onder andere het reduceren van materiaal, het stimuleren van hergebruik en het reduceren van lucht in verpakkingen.

Trekker van de activiteit	Thuiswinkel.org en lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Thuiswinkel.org, Onderzoeksorganisatie, PostNL, partners for innovation, DHL, Coolblue, Bol.com
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2020 - 2022
R-ladder	Reduce, reuse, recycle
Grondstofbesparing	PMD, kunststof

Icoonproject: Convenience Gap

Consumenten zijn gewend om meubels en andere spullen nieuw te kopen. Het gemak om nieuwe spullen te kopen is groot. Er is veel aanbod. Je kunt de bank of de stoel eenvoudig uitproberen en precies het product van je voorkeur bestellen dat dan de volgende dag bij jouw voordeur wordt afgeleverd. Er is wel een tweedehands markt, bijvoorbeeld via Marktplaats en de kringloopwinkel. Echter, tweedehands meubels zijn voor de doorsnee consument nog geen eerste keus. Dit lijkt onder meer te komen doordat tweedehands lastiger lijkt. Er is dan ook sprake van een zogenaamde convenience gap of 'gemakskloof'. Nieuwe spullen zijn makkelijker aan te schaffen dan tweedehands. Om circulariteit te stimuleren zou het goed zijn als consumenten meer meubels en andere spullen als tweedehands aanschaffen. Dit past ook bij de hoogste R'en van de R-ladder, zoals *refuse* en *reduce*. Uit gesprekken met diverse partijen, zoals IKEA, de kringloopwinkel, Ahrend en anderen, is gebleken dat het overbruggen van de gemakskloof een van de kernpunten dient te zijn van een aanpak voor het stimuleren van de verkoop van tweedehands meubels. Hierbij wordt bijvoorbeeld gekeken naar de aanpak van CoolBlue voor de verkoop van hun "tweede kansje".

Activiteiten komend jaar	In 2020 zijn diverse gesprekken gevoerd met bedrijven over deze problematiek. Er is toen groot draagvlak ontstaan voor een gezamenlijke aanpak. In 2021 wordt de aanpak verder doorontwikkeld om na te gaan of dit kan leiden tot een icoonproject.
Trekker van de activiteit	Transitieteam TAC
Betrokken actoren bij de activiteit	Branchevereniging voor Interieurbouw en Meubelindustrie (CBM), Ikea, Kringloopwinkels, Ambachtscentra, Ahrend
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2030
R-ladder	Reuse

Icoonproject Plaatmateriaal

Jaarlijks worden in Nederland tonnen behandeld en onbehandeld plaatmateriaal als afval aangeboden aan de afvalverwerkende bedrijven. Dit wordt grotendeels nog niet opnieuw hoogwaardig benut. Het is belangrijk een onderscheid aan te brengen tussen onbehandeld en behandeld plaatmateriaal. Onbehandeld plaatmateriaal wordt samen met hout- en zaagafval (a-hout) op beperkte schaal al verwerkt tot nieuwe platen en nieuwe houtproducten. Met de verwerking van behandeld plaatmateriaal (b-hout) is het minder goed gesteld. Het overgrote deel van dit plaatmateriaal wordt na gebruik verbrand door bedrijven in de afvalverwerking of door bedrijven in de sector met een houtmotverbrander die over de juiste filters beschikt. In veel gevallen is dit materiaal beplakt of behandeld met niet-biologisch afbreekbare materialen zoals HPL, melanine en niet-biologische verven, lijmen of lakken. Jaarlijks gaat het om miljoenen vierkante meters plaatmateriaal die niet opgewerkt worden tot nieuwe grondstof. Voor plaatmaterialen zijn diverse concrete acties nodig. In 2020 is er in gezamenlijkheid met de sector een *roadmap* ontwikkeld met als doel inzicht te vergaren in de verwerkingsketen en circulaire kansen voor de sector in Nederland in kaart te brengen. Concreet heeft dit geleid tot een verkenning van materiaalstromen, de huidige belemmeringen/beperkingen van hergebruik, wet- en regelgeving, beschikbare technologieën en valorisatieroutes en partnerschappen.

Activiteiten komend jaar	In 2021-2030 wordt er actief ingezet op de realisatie van drie routes: <ul style="list-style-type: none"> • De route naar betere verwerking van reststromen plaatmateriaal; • De route naar minder reststromen plaatmateriaal; • De route naar biobased materialen. In 2021 is een kartrekker Meubels aangetrokken en wordt in samenwerking met Koninklijke CBM (branchevereniging voor interieurbouw en meubelindustrie) en NFlux gewerkt aan de betere verwerking van de reststromen. Vanuit CBM wordt er een zeer grote hoeveelheid reststromen plaatmateriaal opgehaald. NFlux zal verschillende materiaalstromen en volumes in kaart brengen en een businesscase uitwerken.
Trekker van de activiteit	Branchevereniging voor Interieurbouw en Meubelindustrie (CBM)
Betrokken actoren bij de activiteit	CBM, RWS (onderzoek recycling opties hout), NFlux
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2030
R-ladder	Alle treden

Icoonproject Logistiek

Om lineaire ketens te sluiten lopen veel circulaire initiatieven aan tegen logistieke uitdagingen. Hoe krijgen we bijvoorbeeld gebruikte producten of gerecyclede grondstoffen weer terug bij een producent die er nieuwe producten van maakt? Hoe organiseren we een groot genoeg aanbod en beschikbaarheid van producten in de deeleconomie? De uitdagingen zijn daarbij zowel praktisch van aard (circulaire ondernemers hebben niet de juiste logistieke kennis in huis) als dat ze te maken hebben met beperkingen door wet- en regelgeving (bijvoorbeeld de afvalstatus). Het gaat hierbij onder meer om het vormgeven van de ketenregie. De logistieke sector bezit al veel kennis en expertise m.b.t. het organiseren van logistieke waardeketens die bij kunnen dragen aan effectieve ketenregie. De verbinding tussen de logistieke behoefte van circulair ondernemers, en het aanbod van logistieke expertise vanuit de logistieke sector wordt echter nog niet altijd gelegd. In 2020 is er vanuit de TA Consumptiegoederen een verkenning gedaan rondom consumptiegoederen, logistiek en circulaire economie. Een van de opvallende uitkomsten was dat de opvatting van retourlogistiek die een circulair ondernemer en een logistiek dienstverlener hebben erg ver uit elkaar liggen. Daar waar de ene partij kansen ziet omdat “die vrachtwagen toch leeg terugrijdt”, ziet de andere kansen voor een extra betaalde standaard opdracht. De voornaamste conclusies zijn dat er veel onbenutte kansen liggen voor een circulair verdienmodel voor logistieke dienstverleners.

Activiteiten komend jaar	In 2021 worden de volgende concrete stappen gezet: <ol style="list-style-type: none"> 1. Opzetten van een icoonproject logistiek waarbij verschillende circulaire ondernemers en logistieke dienstverleners samen businessmodellen proberen op te zetten. Het idee is om dit icoonproject op te zetten in samenwerking met het lectorennetwerk logistiek (Logitimo), TKI Dinalog, EVO Fenedex en anderen. 2. Met verschillende circulair ondernemers en logistieke dienstverleners worden tegelijkertijd zaken in werking gezet zodat zij bij hun eigen bedrijven kunnen werken aan nieuwe verdienmodellen. Hierbij denken we aan bedrijven zoals HAVEP, MUD Jeans, IKEA, Tiny Library, MainFreight, ECOR.
Trekker van de activiteit	Het Groene Brein
Betrokken actoren bij de activiteit	LogiCE netwerk vanuit Het Groene Brein, IenW, Rijkswaterstaat, DCTV en aangesloten bedrijven, TKI Dinalog, Logitimo, EVO Fenedex, Transactieland
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2023
R-ladder	<i>Reduce, reuse, remanufacture</i>

Icoonproject: Mission Reuse

Het tegengaan van wegwerpproducten staat hoog op de agenda van de transitieagenda. Zo is één van de doelen om wegwerpverpakkingen geheel te vervangen door herbruikbare verpakkingen. Het transitieteam wil dit deel van de agenda verder vormgeven in het programma Mission Re-use. *Mission Reuse* is een transitieprogramma van Enviu, Recycling Netwerk Benelux en Natuur & Milieu, dat de transitie van wegwerp naar herbruikbaar aanjaagt in Nederland. Het programma omvat meerdere interventies, waaronder introduceren van innovaties in de markt door middel van pilots, beleidsonderzoek, kennisdeling, en publiekscampagnes. Vanuit onderzoek en door middel van markttesten creëert *Mission Reuse* inzicht in de uitdagingen en randvoorwaarden voor het implementeren van succesvolle herbruikbare oplossingen. *Mission Reuse* richt zich in eerste instantie op de potentie van herbruikbare bekertjes en maaltijdcontainers in de Nederlandse praktijk. Het gaat hierbij om herbruikbare bekertjes voor out-of-home en maaltijdcontainers voor on-the-go en delivery.

Activiteiten komend jaar	In 2021 worden activiteiten ondernomen op het gebied van innovatie (o.a. 3-5 pilots), kennisdeling (o.a. rapporten en webinars), en bewustwordingscampagnes voor het aanjagen van de transitie naar hergebruik voor on-the-go dranken, maaltijden voor take-away en bezorging en een derde kansrijk domein zoals bijvoorbeeld supermarkten of e-commerce). In 2022 staan de volgende activiteiten op de planning: activiteiten op het gebied van innovatie, campagnes en kennisdeling, in méér domeinen en met een landelijk bereik.
Trekker van de activiteit	Enviu, Stichting Natuur en Milieu, Stichting Recycling Netwerk Benelux
Betrokken actoren bij de activiteit	Stichting DOEN, Adressium Foundation, Gieskes Strijbis Fonds, IenW, verpakkingsbedrijven, diverse (horeca) ondernemingen, diverse innovators
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Onzeker. Het programma is initieel opgezet t/m maart 2023, maar uitgangspunt is dat het programma zinvol blijft zolang de rol in het aanjagen van de transitie naar hergebruik nog nodig is. De verwachting is daarom dat de looptijd langer zal zijn.
R-ladder	<i>Reduce, reuse</i>

Icoonproject: Verkennen waardecreatie consumptiegoederen

De transitie naar een circulaire economie biedt niet alleen kansen om efficiënter met grondstoffen om te gaan, maar ook voor meer banen en economische groei. In 2021 zal de TAC een verkenning laten uitvoeren om deze waardecreatie op sociaal, ecologisch en economisch niveau inzichtelijk te maken. Het doel van de verkenning 2021 is om indicatoren voor waardecreatie vast te stellen en een kwantificeerbaar inzicht te krijgen in hoe waardecreatie gemeten kan worden. En anderzijds zullen er kansen voor waardecreatie binnen de TAC worden geïdentificeerd. In 2022 - 2023 kunnen de geïdentificeerde indicatoren t.b.v. waardecreatie ook door andere transitie-agenda's gebruikt worden en mogelijk meegenomen worden als input voor de ICER van het PBL. De transitieagenda consumptiegoederen zal zich richten op het benutten van de kansen met de gegeven indicatoren als meetinstrument, zoals benoemd in de verkenning (2021). De verkenning zal ook de sociale en ecologische grenzen van de *doughnut economy* en de SDG's meenemen en nader uitwerken voor de context van de TAC. Deze zullen verder uitgewerkt worden in de verkenning.

Activiteiten komend jaar	Een onderzoek waar (A) de indicatoren om waardecreatie te kwantificeren inzichtelijk gemaakt worden en (B) de kansen voor de transitieagenda consumptiegoederen in kaart gebracht worden. Voorbeelden van Key Performance Indicators die uit de verkenning naar voren zouden kunnen komen: <ul style="list-style-type: none"> • Sociaal: kwaliteit & doorgroei potentie van ambacht, de 'verborgen impact' en het verantwoordelijk mijnen van grondstoffen, fair trade grondstoffen afnemen om sociale schade in andere landen te herstellen. • Economisch: werkgelegenheid, circulaire producten en diensten als exportproduct, circulaire economie in het groen herstel, de uitdagingen en randvoorwaarden bij het (financiële) kwantificeren van waardecreatie (verschuiven van de belasting van arbeid naar grondstoffen). • Ecologisch: grondstoffen die waarde toevoegen aan ons ecosysteem door CO2 op te slaan, biodiversiteit te stimuleren, energie op te slaan etc.
Trekker van de activiteit	Nader te bepalen i.o.v. IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Nader te bepalen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	De aanzet (onderzoek) 2021, het vervolg zal minimaal tot 2023 in gang gezet worden.
R-ladder	Rethink

Verkenning 2021 Verdieping Uitgebreide Producenten Verantwoordelijkheid

In de transitieagenda consumptiegoederen staat de Uitgebreide producentenverantwoordelijkheid (UPV) als één van de oplossingsrichtingen voor de circulaire economie stevig benoemd. Hierbij is zowel sprake van verbreding (naar andere productgroepen) als van verdieping (meer sturing geven op circulaire economie met *incentives*). De verbreding verloopt voorspoedig, met zowel ontwikkelingen rondom matrassen en textiel. Verdieping lijkt een grotere uitdaging te vormen. Het idee is om met bepaalde *incentives* (zoals tariefdifferentiatie) met een UPV te sturen op circulaire ketens. Het is zaak om rondom de verdieping van de UPV's een extra stap te zetten. Dit voorstel is hiervoor bedoeld.

Achtergrond

Recent is er vanuit de Universiteit Utrecht een advies gekomen over mogelijke transitiepaden naar en verdieping van het concept UPV. Het PBL heeft UPV benoemd in de ICER en is nu bezig met een advies over de verdieping van UPV. Vanuit de transitieagenda Consumptiegoederen is er direct contact met verschillende praktijk partners die bezig zijn met de implementatie van UPV. Denk hierbij bijvoorbeeld aan:

- Textiel | Brancheorganisatie Mode, Interieur, Tapijt en Textielbranche (Modint)
- Matrassen | Beterbed, IKEA, Auping
- Verpakkingen | Afvalfonds verpakkingen

De transitieagenda wil bijdragen aan een snellere uitwisseling van de kennis over en praktijkervaringen met verdieping van UPV's. Om dit te doen ziet het transitieteam als eerste stap een sessie met de verschillende partijen betrokken bij UPV's en de partijen die betrokken zijn bij het onderzoek over verdieping. Een tweede stap is om vanuit de conclusies van die sessie een aantal acties uit te zetten. Daarbij een mogelijke verbreding naar andere sectoren.

Activiteiten komend jaar	Een sessie met verschillende stakeholders om te verkennen hoe we de UPV kunnen verdiepen.
Trekker van de activiteit	Stichting Natuur en Milieu
Betrokken actoren bij de activiteit	Modint, Beterbed, IKEA, Auping, St. Natuur en Milieu, Afvalfonds verpakkingen, het PBL, UU, CPB, IenW, RWS
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2023
R-ladder	Rethink, reduce, repair, remanufacture

1.5 Transitieagenda Biomassa en voedsel

Realisatieplan LNV-visie Kringlooplandbouw: Op weg met nieuw perspectief

In het Realisatieplan Visie LNV 'Op weg met nieuw perspectief'⁹ dat in nauwe samenwerking met boeren en andere partijen tot stand is gekomen, beschrijft minister Carola Schouten hoe de beweging naar kringlooplandbouw in gang is gezet en onomkeerbaar is. Met een voortgangsrapportage wordt de Tweede Kamer regelmatig geïnformeerd over de voortgang.

Activiteiten komend jaar

Trekker van de activiteit	LNV
---------------------------	-----

Betrokken actoren bij de activiteit

R-ladder	Rethink, reduce, recycle
----------	--------------------------

---

⁹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2019/06/17/realisatieplan-visie-lnv-op-weg-met-nieuw-perspectief>

Bijlage 2:

Activiteiten

Dwarsdoorsnijdende

thema's

2.1 Producentenverantwoordelijkheid

UPV voor Single-use Plastics (SUP)

Uit de Europese *Single-use plastics* (SUP)-richtlijn volgt dat lidstaten een UPV moeten introduceren voor kunststofproducten voor eenmalig gebruik waaronder voedsel- en drankverpakkingen, hygiënedoekjes, ballonnen, tabaksproducten en visnetten. Dit wordt in overleg met betrokkenen in de komende tijd ingericht, met als doel dat met ingang van 2023 de producenten van de genoemde producten de verantwoordelijkheid krijgen voor de correcte verwerking van het afval dat ontstaat uit deze producten.

Activiteiten komend jaar	UPV-verplichtingen worden vastgelegd via regelgeving (AMvB en/of ministeriële regeling)
Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	RWS, producenten, gebiedsbeheerders, gemeenten
R-ladder	Reduce, recycle

UPV voor textiel

In samenspraak met de textielsector is het afgelopen jaar een eerste stap gezet voor het invoeren van een UPV voor textiel. De contouren hiervan zijn geschetst in de voortgangsrapportage 2021 beleidsprogramma circulair textiel 2020 –2025.

Activiteiten komend jaar	UPV-verplichtingen worden vastgelegd via regelgeving (AMvB en/of ministeriële regeling) die in 2023 in werking moet treden.
Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Textielsector
R-ladder	Reduce, recycle

UPV voor matrassen

Er is de afgelopen jaren gewerkt aan een UPV-systeem op vrijwillige basis voor matrassen. Hiervan wordt voorzien dat deze op 1 november 2021 operationeel is.

Activiteiten komend jaar	De sector legt afspraken vast over UPV voor matrassen. Op verzoek van de sector kunnen deze afspraken algemeen verbindend verklaard worden.
Trekker van de activiteit	Matrasproducenten
Betrokken actoren bij de activiteit	IenW, RWS
R-ladder	Reduce, recycle

Verkenning UPV voor nieuwe productgroepen

Er lopen verkenningen voor mogelijke UPV op vloerbedekking, voor de gevelbouw, voor circulaire windparken en voor diverse bouwmaterialen zoals dakbitumen, hout en gips. Deze zijn in verschillende stadia van ontwikkeling. De verwachting is dat de verkenningen in de komende jaren duidelijkheid zullen geven over nut, noodzaak en haalbaarheid van het inrichten van UPV voor deze productgroepen.

Activiteiten komend jaar	Verkenningen afronden en besluiten nemen over al dan niet inrichten van UPV voor de betreffende productgroepen.
Trekker van de activiteit	Diverse sectoren en/of lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	RWS, BZK, producenten, gebiedsbeheerders, gemeenten
R-ladder	<i>Reduce, recycle</i>

2.2 Wet- en regelgeving

Uitwerking acties na verkenningen over instrumenten voor de beoordeling afvalstof of product

De verkenning naar de instrumenten afval of product beschrijft de instrumenten die lenW ter beschikking staan om te bepalen of een materiaal met een specifieke toepassing een afvalstof of product is. Dit zijn ministeriële regelingen, handreikingen en rechtsoordelen. De beoordeling afvalstof of product is van belang om het zorgvuldige hergebruik van grondstoffen te faciliteren. De volgende concrete acties worden ondernomen naar aanleiding van de verkenning:

- Het generieke instrumentarium van lenW – handreikingen en ministeriële regelingen – wordt meer en actiever ingezet om duidelijkheid te scheppen over de beoordeling van een bepaald materiaal met een specifieke toepassing een afvalstof of een product.
- Er wordt een afwegingskader uitgewerkt dat tijdig nieuwe materiaalstromen kan identificeren waar met het instrumentarium helderheid over de beoordeling afvalstof of product voor die materiaalstromen kan worden geboden.
- In de tussentijd wordt gestart met de voorbereidingen voor twee specifieke ministeriële regelingen om er voor te zorgen dat struviet en cellulose, zoals die worden geproduceerd in het kader van de Energie- en Grondstoffenfabriek van de Waterschappen, niet meer worden aangemerkt als afval.
- Ook wordt er gewerkt aan het opstellen van twee handreikingen; een voor organische reststromen met de toepassing diervoeder en een voor chemische recycling van een nog nader te bepalen kunststof-stroom.
- Er zal samen met de bestuurlijke partners IPO, VNG en Omgevingsdienst NL worden gekeken op welke manier lenW het bevoegd gezag het beste kan ondersteunen in het maken van de beoordeling afvalstof of product. Denk hierbij aan het stimuleren van kennisontwikkeling en –uitwisseling bij omgevingsdiensten.
- Verder gaat lenW, ook samen met bovengenoemde partners, een beschrijving opstellen over de te volgen procedurele stappen om te komen tot de beoordeling afvalstof of product.

De hoofdoelen van deze acties zijn gericht op het efficiënter inzetten van het instrumentarium dat lenW ter beschikking staat om duidelijkheid te verschaffen over de beoordeling afvalstof of product en om de huidige procedures te verduidelijken waar bedrijven en bevoegd gezag mee te maken krijgen bij deze beoordeling.

Activiteiten komend jaar	Alle acties worden in gang gezet. Denk aan het uitzetten van onderzoeken bij het RIVM, het samenstellen van een werkgroep met de betrokken bestuurlijke partners en het opstellen van de handreikingen en ministeriële regelingen. In het najaar van 2021 wordt er een voortgangsbrief naar de Tweede Kamer gezonden.
Trekker van de activiteit	lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Uitvoeringsorganisaties, relevante departementen, decentrale overheden, relevante sector onder andere via brancheverenigingen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Nog niet bekend

Uitwerking acties na verkenning experimenteerruimte

Uit de afgeronde verkenning naar experimenteerruimte voor de circulaire economie¹⁰ komen twee belangrijke belemmeringen bij het uitvoeren van experimenten naar voren. Ten eerste constateren de onderzoekers dat er sprake is van een kennislacune bij zowel bedrijven als het bevoegde gezag over de beschikbare ruimte in wet- en regelgeving om experimenten uit te voeren. Ten tweede constateren de onderzoekers dat de wettelijke experimenteerruimte te beperkt is. De volgende acties worden ondernomen naar aanleiding van de geconstateerde belemmeringen:

- Er wordt gekeken waar in het proces van vergunningverlening een versnelling kan worden doorgevoerd na een geslaagd experiment. Op deze manier kan een experiment op een vlotte manier worden verankerd in de reguliere bedrijfsvoering.
- In de lopende verkenning naar de modernisering van de Wet Milieubeheer wordt bekeken of er een wettelijke experimenteerbepaling kan worden gecreëerd.
- Er wordt een handreiking opgesteld voor overheden en bedrijven over hoe om te gaan met experimenten.

Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Uitvoeringsorganisaties, relevante departementen, decentrale overheden, relevante sector onder andere via brancheverenigingen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Onzeker

Afvalinzameling basisscholen

Het scheiden van afval op basisscholen wordt bevorderd. Scholen, gemeenten en afvalinzamelaars worden ondersteund om afval scheiden op basisscholen en de inzameling van het gescheiden afval mogelijk te maken tegen aanvaardbare kosten. Deze activiteit is onderdeel van het programma VANG-buitenshuis. Tevens wordt zoals toegezegd naar aanleiding van het amendement Schonis¹¹ onderzocht of aanpassing van de regelgeving mogelijk en wenselijk is.

Trekker van de activiteit	RWS
Betrokken actoren bij de activiteit	NVRD
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2025
R-ladder	Reuse, recycle
Grondstofbesparing	PMD, papier

Herziening richtlijn afvalscheiding door bedrijven

Verduidelijken van de richtlijn voor afvalscheiding door bedrijven in het LAP zodat bedrijven hun afval beter scheiden. Deze activiteit is onderdeel van het programma VANG-buitenshuis.

Trekker van de activiteit	IenW
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2021
R-ladder	Reduce, reuse, recycle

¹⁰ Kamerstuk 32852-140

¹¹ Kamerstuk 35267-13

Circulair Materialenplan

Het huidige Landelijke Afvalbeheerplan (LAP) heeft een looptijd tot en met 2023. Vanaf 2024 gaat het LAP over naar het Circulair Materialenplan (CMP1). Met het CMP1 wordt invulling gegeven aan de verplichting om een afvalbeheerplan te hebben zoals voortvloeit uit de Kaderrichtlijn Afvalstoffen en de wensen zoals de staatssecretaris deze heeft aangekondigd bij de tweede wijziging van het LAP3.¹² Deze wensen betreffen het verbreden van de reikwijdte van het huidige LAP, met meer sturing op de hogere treden van de afvalhiërarchie die van belang zijn voor circulaire economie (zoals hergebruik en preventie). Daarnaast moet het CMP1 een stevigere juridische basis krijgen, zonder flexibiliteit te verliezen, zodat het vaker direct juridisch bindend is. Tevens moet het CMP1 moet innovatie op het gebied van circulaire economie stimuleren door bedrijven uit te dagen om beter te presteren dan de minimumstandaard via een ambitieuze normering. Dit jaar worden de mogelijkheden voor het CMP1 verkend. Het gaat zowel om het in beeld brengen van belangrijke ontwikkelingen binnen bestaand beleid, als om het kijken naar wat “meer sturing op de hogere treden van de afvalhiërarchie die van belang zijn voor circulaire economie, zoals hergebruik en preventie” betekent. De verkenning is breed en divergerend door te verkennen welke onderwerpen in de transitie naar een circulaire economie relevant zouden kunnen zijn voor het CMP1. Vervolgens wordt geconvergeerd door te bepalen of en welke rol het instrument CMP1 hierin zou hebben inclusief fasering voor CMP1 en de verdere ontwikkeling van het plan. De acties die hieruit voortvloeien zijn:

1. Invulling geven aan bredere reikwijdte
  - 1.1 Juridische basis en doorwerking
  - 1.2 Doel/doelgroepen CMP1
  - 1.3 CMP1 als instrument en beschikbaar instrumentarium
2. Onderwerpen in het CMP
3. Participatieproces
4. Beleidsintenties/beleidswensen
5. Speelveld met andere trajecten

Activiteiten komend jaar	De verkenningsfase eindigt in het vierde kwartaal van 2021 met het vaststellen welke onderwerpen en beleidskeuzes in het CMP1 worden uitgewerkt en welke onderwerpen op de langere termijn verder worden uitgewerkt.
Trekker van de activiteit	IenW en RWS
Betrokken actoren bij de activiteit	Stakeholders in de afvalsector
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2024
R-ladder	<i>Reduce, reuse, repair, remanufacture, repurpose, recycle, recover</i>

Verkenning naar de mogelijkheden voor de modernisering van de Wet milieubeheer en naar CE-wet binnen de kaders van de Wet milieubeheer

IenW is een verkenning gestart naar de modernisering van de Wet milieubeheer zodat deze wet de beleidsopgaven van IenW beter kan faciliteren. Hierbij wordt aansluiting gezocht bij een ander traject: het opstellen van een CE-wet binnen de kaders van een gemoderniseerde Wet milieubeheer. De modernisering van de Wet milieubeheer zou regels herkenbaar en toepasbaar te maken voor de transities (waaronder de transitie naar een circulaire economie), instrumenten waar nodig te herijken, nauwer aan te sluiten bij (het systeem van) de Europese milieuregelgeving, en inzichtelijkheid, begrijpelijkheid en gebruiksgemak van de regelgeving te vergroten. De verkenning zal weergeven of en waar de Wet milieubeheer beter kan aansluiten op de transitie naar een circulaire economie. Aan de hand van verkenning vervolgcacties en beleidsmatige inzet bepalen, waarna het wetgevingstraject kan worden opgezet.

Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Belanghebbende branches, decentrale overheden
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	Alle treden

¹² Kamerstuk 30872 nr. 253.

Afvalpreventie

Afvalpreventie richt zich op het voorkomen dan wel het beperken van het ontstaan van afvalstoffen. Binnen het RPCE worden tal van maatregelen genomen die bijdragen aan afvalpreventie. In het Afvalpreventieprogramma Nederland (APP) worden deze diverse maatregelen beschreven. Te denken valt aan maatregelen gericht op duurzame productie- en consumptiemodellen en de herbruikbaarheid en repareerbaarheid van producten, maar ook op het verminderen van het gehalte aan gevaarlijke stoffen in producten en het tegengaan van voedselverspilling.

Ook in EU-kader is er regelgeving (in voorbereiding) die bijdraagt aan het voorkomen en verminderen van afval. Zo wordt in het kader van de implementatie van de SUP-richtlijn hergebruik gestimuleerd. Verder heeft de EU in het EU CE Actieplan maatregelen aangekondigd die afval verminderen. Te denken valt aan afvalreductiedoelen maar ook aan maatregelen op het gebied van duurzaam productbeleid, repareerbaarheid, levensduurverlenging en circulair ontwerp. De verdere uitwerking van afvalpreventiemaatregelen hangt af van EU-voorstellen die vanaf 2022 verwacht worden.

Activiteiten komend jaar	Afhankelijk van voorstellen EU-CE
Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	RWS
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Afhankelijk van voorstellen EU-CE
R-ladder	<i>Rethink, reduce, reuse, repair, remanufacture, repurpose</i>

2.3 Circulair Ontwerpen

Uitvoering CIRCO Tracks en CIRCO Classes

Het beleidsdoel is gericht op deelname van in totaal circa 4000 bedrijven aan een CIRCO Track en circa 1000 professionele ontwerpers aan een CIRCO Class in 2023. In een CIRCO Track worden individuele bedrijven via een meerdaagse leergang geholpen om hun product, dienst en business model via de CIRCO-methodologie circulair te ontwerpen en daartoe een concrete circulaire *business case* te ontwikkelen. In een CIRCO Class worden professionele industriële ontwerpers de beginselen van circulair ontwerpen bijgebracht. Deelnemers betalen een deel van de kosten. De methodologie van CIRCO is gebaseerd op wetenschappelijke onderzoek van TU Delft en CIRCO-trainers worden opgeleid en gecertificeerd om tracks en classes te kunnen faciliteren. CIRCO richt zich primair op de vijf transitieagenda's uit het UPCE en opereert toegesneden op de specifieke problematiek in die transitieagenda's. Het beoogt handen en voeten te geven aan de daadwerkelijke stappen naar verduurzaming van producten, diensten en businessmodellen. IenW zal in 2022 en 2023 nog financieel blijven bijdragen aan CIRCO. Voor de financiering van de decentrale uitvoering van Tracks en Classes, zal de komende jaren in toenemende mate een beroep worden gedaan op decentrale overheden, eventueel andere co-financiers en de workshop-deelnemers. De uitvoering van CIRCO Tracks en Classes verschuift de komende tijd ook meer naar een decentraal model; via regionale hubs waarin de samenwerking wordt gezocht met decentrale overheden, regionale ontwikkelmaatschappijen, branches, banken en andere co-financiers. Er wordt ingezet op brede inzet en verdere doorontwikkeling van de gecodificeerde CIRCO-methodiek (denk aan digitale versie, e-learning modules en in Nederlandse en Engelse taalversies). Hierdoor is betere, goedkopere kennisverspreiding via Nederlandse en internationale hubs mogelijk, is de kwaliteit beter geborgd en biedt het ondersteuning aan nieuwe trainers. Er wordt een *circular design community* ontwikkeld op tactisch- en mesoniveau waarbij de hubs, brancheverenigingen, bedrijven en experts van elkaar leren, ervaringen uitwisselen, elkaar inspireren etc. Voorts worden er *learnings* verzameld die voortkomen vanuit alle Nederlandse en internationale tracks, het analyseren hiervan en vertalen naar bv. input voor beleidsmakers en onderzoeksvragen voor de KIA-CE.

Trekker van de activiteit	Programmateam CIRCO als onderdeel van TKI CLICKNL
Betrokken actoren bij de activiteit	IenW, EZK, BZK, Topconsortium voor Kennis en Innovatie CLICKNL, Versnellingshuis, provincies, gemeenten, regionale ontwikkelmaatschappijen, maakbedrijven, ontwerpers, koepels, branches en industrieel ontwerpers
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Na 2030, met een andere (financiële) vormgeving ná 2023
R-ladder	<i>Refuse, rethink, reduce, reuse, repair, remanufacture, repurpose</i>

Ontwikkeling Kennisplatform Circular Design

In een onderzoek van Partners for Innovation (2017) is gebleken dat Nederlandse stakeholders behoefte hebben aan een instituut dat zich richt op kennisdelen en cross-sectorale ketensamenwerking gericht op circulair ontwerpen. Bedrijven hebben behoefte aan kennis- en ondersteuning bij concrete ontwerpvragestukken. De afgelopen jaren heeft CIRCO veel kennis op het gebied van circular design verzameld, ontwikkeld en verspreid. Online en offline, in Nederland en daarbuiten, zowel via de CIRCO Tracks en Classes en bijeenkomsten, als via de website en de huidige online kennisbank. In 2021 zal een stevige impuls worden gegeven aan de ontwikkeling van CIRCO's Kennisplatform Circular Design. Het proces van continue kenniscirculatie (het verzamelen, analyseren, ontwikkelen en verspreiden van kennis) zal op een meer structurele manier worden ingericht; de inhoud van deze kennis zal zich niet alleen (blijven) richten op relevantie voor individuele bedrijven en ontwerpers; er zal ook meer aandacht komen voor ontwikkeling en verspreiding van kennis op mesoniveau, voor aanvullende doelgroepen, zoals brancheverenigingen, teams van transitieagenda's en van de andere dwarsdoorsnijdende thema's en beleidsmakers; het kennisplatform zal een steeds belangrijkere rol krijgen in de ontwikkeling van het groeiend aantal Nederlandse en internationale CIRCO-hubs. Een belangrijke voorwaarde hiervoor is dat CIRCO steeds meer van haar impliciete en expliciete circular designkennis (codificeert en) ontsluit via dit kennisplatform. Het kennisplatform zal ook de verschillende werkvormen en materialen, waarin de CIRCO-methodiek wordt verspreid (online, *blended*, fysieke vorm) huisvesten en steeds breder ontsluiten; stap-voor-stap zal er de komende jaren worden toegewerkt naar een volledig open sourcetoegang. De aansluiting tussen kennisplatform en *learning community* zal worden verbreed en verdiept, zodat kan worden toegewerkt naar vertrouwde Communities of Practice, voor de aan CIRCO deelnemende bedrijven en ontwerpers, en voor de CIRCO-hubs, zowel in Nederland als internationaal. De relatie met de KIA-CE zal worden doorontwikkeld door a) hen te voeden met (via de uitvoering van tracks) geïdentificeerde onderzoeksvragen, b) verspreiden van de via de KIA ontwikkelde nieuwe kennis, via het CIRCO-netwerk richting de markt/bedrijfsleven. Ook worden relaties met vele andere partijen in het CE-speelveld doorontwikkeld, zoals het PBL t.b.v. ICER, Versnellingshuis ten behoeve van de Rode Draden, samenwerking met RIVM i.v.m. ZZS en met TNO in verband met CESI. Continueren en verder uitbouwen van de samenwerking met Hogescholen: *train-the-teacher* en verspreiden curriculum kit circulair ontwerpen voor studenten.

Trekker van de activiteit	Programmbureau CIRCO als onderdeel van TKI CLICKNL
Betrokken actoren bij de activiteit	Rijksoverheid, RWS, MVO Nederland, Versnellingshuis, koepels en brancheverenigingen, banken
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Na 2030
R-ladder	<i>Refuse, rethink, reduce, reuse, repair, remanufacture, repurpose</i>

Design for Recycling

In het convenant Meer en Beter Recyclen (MeBR) heeft de rijksoverheid zich gecommitteerd een impuls te geven aan circulair ontwerp van producten gericht op verbetering van de recycling (noemer: Design for Recycling). In dit kader zijn diverse deelactiviteiten van belang. RWS ontwikkelde vanuit de werkgroep Ecodesign (MeBR) het programma Circulair Ontwerp wat zich primair richt op kennisdeling in het kader van waardebehoud. In samenwerking met o.a. Partners for Innovation, de TU/d (o.a. Conny Bakker en Ruud Balkenende) en de Extension school e-learning – ontwikkelt RWS Massive Online Open Courses (MOOC's). De eerste MOOC richt zich op de samenwerking tussen *recyclers* en productontwikkelaars middels Design for Recycling. Dat is bedoeld om het aandeel recyclelaat in product ontwerp te vergroten. Deze Design for Recycling MOOC richt zich op studenten, productontwerpers, elektronicabedrijven en kunststof *recyclers*. Deze e-learning is beschikbaar voor een breed internationaal publiek en bestaat uit vier modules. De MOOC geeft inzicht in het belang van recycling van kunststoffen en het gebruik van gerecyclede content in een circulaire economie beschrijven, het plastic recyclingsysteem van EEA in Europa beschrijven, de belemmeringen voor het recyclen van kunststoffen in EEA in de waardeketen uitleggen, de implicaties van het ontwerpen en het produceren met gerecyclede kunststoffen, het ontwerp van kunststof onderdelen in hun producten evalueren en aanpassen om hun recyclebaarheid te bevorderen, belemmeringen voor recyclebaarheid met betrekking tot de product- en materiaalkeuzes identificeren. De Design for Recycling MOOC is de eerste MOOC in een serie over ketensluiting, waarin ook MOOC's volgen voor productontwerpers over reparatie en hergebruik, en preventie.

Daarnaast wordt gewerkt binnen Europa via een MOU met Philips, Electrolux, BSH, Arcelik, Veolia, Coolrec en Comet Traitements om te onderzoeken wat de vereisten zijn voor een gemeenschappelijke kwaliteitsnorm voor gerecyclede kunststoffen in elektronica. RWS is betrokken bij de ontwikkeling vraaggestuurde norm voor kunststofrecyclaat, de Nederlandse Technische Afspraak (NTA) voor circulaire producten. Dat moet uitmonden in de ontwikkeling van de European Circular Textiles-norm. Daarnaast is het transitieteam actief in Europa via de commissie CEN-CLC/JTC 10-normen met principes om de materiaalefficiëntie van energiegerelateerde producten te verbeteren, zoals het verlengen van de levensduur van producten, het vermogen om componenten te hergebruiken of materialen uit producten te recyclen aan het einde van de levensduur, en het gebruik van hergebruikte componenten en/of gerecyclede materialen in producten. In 2021 is gestart met de ontwikkeling van de Europese Circular Ready Design norm.

Verder zal RWS een website ontwikkelen die als portal fungeert om belangrijke kennis op het gebied van circulair ontwerpen te delen en geleerde lessen vanuit de praktijk ontsluiten voor bedrijven, beleidsadvies en ondersteuning voor de uitvoering van circulair beleid bij gemeenten, provincies, omgevingsdiensten. RWS heeft een breed netwerk van bedrijven in het kader van de diverse ketenactiviteiten en VANG HHA en VANG buitenshuis. Onder beleidsuitvoering valt ook de advisering op het gebied van circulair inkopen en preventie. Behalve kennisdelen via de Digitale Inspiratiegids Circulair Ontwerp (Nederlands en Engels), de Animatie Circulair Ontwerp/Circular Design (Nederlands en Engels) via de portal, worden ook webinars, inspiratiedagen en workshops over circulair ontwerp en circulaire businessmodellen georganiseerd.

Trekker van de activiteit	RWS, partijen MeBR en IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	IenW, RWS, CIRCO, TU Delft, <i>recyclers</i> , research, koepels en brancheverenigingen en deelnemers convenant MeBR
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Na 2030
R-ladder	<i>Refuse, rethink, reduce, reuse, repair, remanufacture, repurpose, recycling</i>

Safe-by-Design

Ongewenste milieu- en gezondheidseffecten die tijdens de levenscyclus van (hergebruikte) materialen en producten kunnen optreden, kunnen worden voorkomen door reeds in het ontwerp stadium van deze materialen en producten hiermee rekening te houden. Het is daarom belangrijk dat het *Safe-by-Design*-concept geïntegreerd is in de Circular Design-aanpak, onder meer in onderwijs en in tools. Daarbij gaat de aandacht vooral uit naar zeer zorgwekkende stoffen (ZZS) die in producten worden gebruikt. RIVM en CIRCO hebben hun kennis op het gebied van ZZS, respectievelijk kennis van de CIRCO-methodiek, gecombineerd in een nieuwe trainingsmodule. Deze module wordt inmiddels ingezet in CIRCO Tracks voor relevante bedrijven. De komende jaren zal deze trainingsmodule verder worden ontwikkeld en worden ingezet in uiteenlopende CIRCO Tracks, bijvoorbeeld op het gebied van veilige, circulaire zonnepanelen en energieopslag-technieken. Daarnaast vraagt de Tweede Kamer om binnen het UPCE aandacht te besteden aan een bronanaanpak voor het tegengaan van PFAS-gebruik. In de context van *Safe-by-Design* wordt een bronanaanpak beoogd die per saldo leidt tot een lager risico op blootstelling door inzet op beïnvloeding van het productontwerp. Voor de groep PFAS (poly- en perfluoralkylstoffen) geldt dat op meerdere sporen al wordt ingezet om het gebruik ervan tegen te gaan, of (als dit niet kan) blootstelling te vermijden. Het kabinetsbeleid voor PFAS is dat beziens moet worden waar het mogelijk is deze (voor niet-essentiële functies) uit te faseren. Dat is het meest effectief via het Europese spoor van de REACH-verordening. Nederland zet actief in op het opstellen van zo'n restrictie die in REACH moet worden opgenomen. Wat een nationale bronanaanpak binnen het Uitvoeringsprogramma CE betreft, zal worden beziens hoe binnen de transitiepaden uit de transitieagenda's kan worden ingezet op een specifieke actie gericht op PFAS-gebruik. Een nationale bronanaanpak zal in balans moeten zijn met de aanpak die zich zal ontwikkelen binnen REACH. In Nederland worden meerdere onderzoeken uitgevoerd naar de aanwezigheid van PFAS in producten, productieprocessen en afval. Op basis van deze onderzoeken zal een nadere keuze voor een bronanaanpak met toepassing van *Safe-by-Design* principes worden gemaakt. Daarbij kan het ook gaan om alternatieve (innovatieve) functievullingen. Een aanpak gericht op minimalisering van de blootstelling kan overigens breder zijn dan uitsluitend een productgerichte aanpak. Het kan daarbij gaan om emissiereductie bij productieprocessen, producentenverantwoordelijkheid gericht op inzameling en correcte verwerking en het bieden van PFAS-informatie aan de consument, bijvoorbeeld via een milieulabel.

Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	IenW, RIVM, CIRCO
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Na 2030
R-ladder	<i>Refuse, rethink, reduce, reuse, repair, remanufacture, repurpose</i>

Circulair Ontwerpen in regelgeving

In Europese regelgeving worden in toenemende mate bepalingen opgenomen die gerelateerd zijn aan het ontwerp van een product (duurzaamheid, repareerbaarheid, recyclebaarheid, recycled content, samenstelling etc.). Hoewel deze Europese eisen nog beperkt zijn tot hoofdzakelijk elektrische en elektronische producten, kunnen deze wel worden gezien als blauwdruk voor vele andere producten, inclusief producten die door Nederlandse bedrijven worden geproduceerd. Tegen het einde van 2021 worden ambitieuze voorstellen van de Europese Commissie verwacht over EU-productbeleid, die onder andere op productontwerp zullen ingaan. De inzet zal zijn om de EU-ontwikkelingen maximaal te beïnvloeden om de Nederlandse ambities ten aanzien van circulair ontwerp te ondersteunen. Dit sluit goed aan bij de wens tot meer drang en dwang in de transitie naar een circulaire economie (zoals ook genoemd in de ICER van het PBL). Het ontbreken van nationale wetgeving die het toepassen van circulair ontwerpen als een normale bedrijfsactiviteit meer of minder verplicht stelt, maakt dat de Nederlandse aanpak tot nu toe hoofdzakelijk is gericht op stimulering via CIRCO. De afgelopen jaren heeft de praktijkervaring met CIRCO uitgewezen dat bedrijven niet worden aangezet tot circulair ontwerpen van hun product, installatie, constructie, bouwwerk of dienst, door het ontbreken van een sturende *incentive* of prikkel. Juist omdat het productontwerp bepalend is voor de mate waarin circulariteit daadwerkelijk mogelijk is, zal worden nagegaan in hoeverre meer drang- en dwang op dit punt kan worden geboden. Er wordt onderzoek gedaan naar de juridische en technische haalbaarheid van een wettelijke inkadering en abstractieniveau van 'circulair ontwerpen als normale actie' voor de Nederlandse maakindustrie.

Trekker van de activiteit	IenW en RWS
Betrokken actoren bij de activiteit	IenW, EZK, BZK, RWS en stakeholders
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2025
R-ladder	<i>Refuse, rethink, reduce, reuse, repair, remanufacture, repurpose</i>

2.4 Circulair inkopen

Inkopen met impact, onderdeel circulair inkopen

Met haar manier van inkopen van producten en diensten wil de rijksoverheid de gevolgen van klimaatverandering aanpakken, de ontwikkeling naar een circulaire (duurzame) economie versnellen en baankansen creëren voor mensen die minder makkelijk op de arbeidsmarkt komen. Daarvoor is de inkoopstrategie Inkopen met Impact opgesteld. De uitvoering hiervan wordt via diverse activiteiten ondersteund. Denk hierbij aan het beschikbaar stellen van MVI-inkoopcriteria, kennisdeling via bijeenkomsten en de netwerksite www.denkdoeduurzaam.nl en het bieden van inzicht in de voortgang via het dashboard duurzaamheid. Organisatiedoelen van de rijksoverheid zijn: volledig circulair in 2050, 50% minder primair grondstoffengebruik in 2030, infraprojecten worden circulair uitgevoerd in 2030 en de kantorenportefeuille wordt circulair beheerd in 2030. Specifieke MVI-inkoopdoelen zijn: in 2023 zijn tien inkoopcategoriën circulair, toepassen van maatschappelijk verantwoorde inkoopcriteria bij alle aanbestedingen in 45 relevante productgroepen (zie ook de productgroepen op www.mvicriteria.nl), en toepassen van eisen of gunningscriteria op significant of ambitieus niveau bij 50% van deze aanbestedingen, vanaf 2020. Dit geldt dus ook waar het thema circulair relevant is: bij alle aanbestedingen die via het categoriemanagement lopen, wordt de gunning niet alleen op prijs en kwaliteit gebaseerd, maar ook minimaal voor 50% op maatschappelijke impact. BZK ondersteunt de ministeries bij de implementatie van de inkoopstrategie van het Rijk 'Inkopen met Impact'. Circulair inkopen wordt gestimuleerd via de generieke acties en maatregelen voor het toepassen van MVI binnen het inkoopstelsel. Het gaat hierbij om kennisdeling, het voorzien in monitoringsinstrumenten, uitwerking van circulariteit in de nieuwe categorieplannen en het beschikbaar maken van de MVI-inkoopcriteria. Bij circulair inkopen wordt een focus gelegd op de inkoopgebieden met naar verwachting de meeste impact op klimaat en grondstoffengebruik, zoals de GWW en gebouwen en onderhoud. De voortgang wordt gemonitord via de MVI ZelfevaluatiETOOL en wordt gerapporteerd via de Jaarrapportage Bedrijfsvoering Rijk. Ook werkt BZK aan een dashboard Duurzame bedrijfsvoering, zodat ministeries op meer momenten gedurende het jaar inzicht kunnen krijgen in de voortgang.

Trekker van de activiteit	BZK
Betrokken actoren bij de activiteit	Alle ministeries en PIANOo
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2030
R-ladder	Alle treden

Tweejaarlijkse spend-impactanalyse van de inkoop door alle Nederlandse overheden

Voor de transitie naar een circulaire economie en vermindering van de milieubelasting, is het van belang om inzicht te hebben in welke producten en diensten die overheden inkopen veel impact op het milieu en de transitie naar een circulaire economie hebben. Nederlandse overheden kunnen door gericht keuzes te maken hun inkoopkracht benutten om substantieel bij te dragen aan maatschappelijke doelen en daarmee de milieu- en klimaatimpact te verkleinen. Het RIVM heeft in 2021 uitgezocht dat alle Nederlandse overheidsorganisaties in 2019 in totaal voor 85 miljard euro producten en diensten hebben ingekocht. Dit is 12 procent van de totale inkoop in Nederland. De impact op het milieu (het gebruik van grondstoffen), klimaat en landgebruik (dat nodig is om producten te maken) zijn ontsloten per productgroep (zoals bouw, energie en mobiliteit) en per type overheidsorganisatie (gemeenten, provincies, waterschappen, academische ziekenhuizen, scholen, Rijk, speciale sectorbedrijven en rijksdiensten). Hoewel een groot deel van de inkoop van de overheid diensten zijn (44%) heeft de overheid een aanzienlijke voetafdruk: ongeveer 22 megaton CO₂-equivalenten. Dit gaat gepaard met een flinke bijdrage aan het grondstoffenverbruik en in mindere mate van het landgebruik van alle inkoop in Nederland. De resultaten van de analyse laten zien waar de grootste impact zit. Dit is een belangrijk instrument voor agendering en beleidssturing voor circulair inkopen. Een spend- en impactanalyse biedt inzicht in de ontwikkeling van de inkoop van circulaire en CO₂-arme producten en diensten en de footprint van de publieke inkoop ten opzichte van 2019.

Activiteiten komend jaar	Vorbereiding van de spend- en impactanalyse door RIVM en betrokken kennispartijen voor de totale Nederlandse uitgaven in het gekozen meetjaar, waarbij de impact hiervan op het milieu (grondstoffengebruik), het klimaat en de biodiversiteit (landgebruik) in beeld wordt gebracht.
Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	RIVM i.s.m. relevante kennispartijen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2023
R-ladder	<i>Refuse, rethink, reduce, reuse</i>

Ondersteuning bij monitoring en contractuele borging MVI/circulair inkopen

MVI en circulair inkopen speelt binnen het Uitvoeringsprogramma Circulaire Economie een belangrijke rol bij het versnellen van de transitie naar een duurzame economie. Overheden kunnen via hun inkoop bijdragen aan de realisatie van maatschappelijke doelen. Uitvoering van monitoring en contractuele borging van MVI en contractbeheer, om te volgen welke inspanningen, prestaties en effecten zijn behaald en de gemaakte afspraken te volgen, zijn in de praktijk nog steeds een uitdaging. In 2021 is daarom een handreiking ontwikkeld om aanbestedende diensten handvatten te bieden voor een betere monitoring en contractuele borging van MVI. Het is van belang om gebruikers te ondersteunen bij de implementatie van deze handreiking. Dit krijgt vorm via Communities of Practice over monitoring en contractuele borging en via de netwerken van de *buyer groups* circulair inkopen.

Activiteiten komend jaar	Direct advies aan een aantal aanbestedende diensten die als eerste de recent gepubliceerde Handreiking Monitoring en Contractuele Borging MVI gaan toepassen. De <i>buyer groups</i> lopen en de geleerde lessen worden gedeeld. De Community of Practice voor contractuele borging wordt opgezet.
Trekker van de activiteit	lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	PIANOo, RWS, RIVM, lenW, BZK, bestuurlijke koepels, aanbestedende diensten die de handreiking toepassen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2023
R-ladder	Alle treden

Internationaal ICT-partnership

Diverse grote spelers in de ICT-branche willen verduurzamen, maar missen een eenduidige vraag naar circulaire producten en diensten. Dit project probeert die vraag internationaal te organiseren en te richten. Hiertoe is in 2021 het Circular and Fair ICT Pact (CFIT) gelanceerd. Hiermee bouwt lenW een netwerk van inkoopende organisaties vanuit diverse deelnemende landen. Dit zorgt ten eerste dat meer inkoopende organisaties versneld leren hoe ze met ambitie ICT kunnen inkopen, te beginnen bij laptops en smartphones. Ten tweede worden zij in gesprek gebracht met marktpartijen en ngo's om samen te sturen op innovatie, circulariteit en sociale voorwaarden. Dit project is gekoppeld aan het VN One Planet Network. Bij de opzet zijn de leerervaringen uit de Green Deal Circulair Inkopen meegenomen. In de komende jaren worden de activiteiten onder het pact verder uitgerold.

Activiteiten komend jaar	Komend jaar wordt het Circular and Fair ICT Pact via de volgende activiteiten verder uitgerold: aanhaken van nieuwe partijen, samenstellen handreikingen met best werkende circulaire en sociale criteria, opzetten <i>buyer groups</i> in diverse landen, kennisdeling en monitoring.
Trekker van de activiteit	lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Rijkswaterstaat, inkopers in binnen en buitenland, nationale en regionale overheden, ICT bedrijfsleven, ngo's
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2030
R-ladder	Alle treden

CO2-schaduw prijzen

Bij de inzet op circulair en klimaatneutraal inkopen in samenwerking met de bestuurlijke koepels IPO, VNG en de Unie van Waterschappen is er speciale aandacht voor het gebruik van CO2-schaduwbeprijzing om de uitstooteffecten van inkoop mee te wegen in de keuze voor de beste aanbieder. Dit kan een flinke impuls geven in een aantal belangrijke sectoren. Daarom wordt ingezet op ondersteuning en stimulering van circulair en klimaatneutraal inkopen in gemeenten, provincies en waterschappen op allerlei manieren (o.a. kennisdeling en communicatie) via de bestuurlijke koepels. Een belangrijke stap daarbij is inzet op duurzaam opdrachtgeverschap en interne sturing, onder meer via verdere certificering van overheden op de CO2-prestatieladder.

Trekker van de activiteit	lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	IPO, VNG, Unie van Waterschappen, Klimaatverbond
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	<i>Refuse, rethink, reduce, reuse, repair, remanufacture</i>

Kennisplatform Circulair Inkopen

Onderhouden netwerk van de voormalige Green Deal Circulair Inkopen (GDCl), delen kennis en instrumenten, en kennisontwikkeling en impact maken via *buyer/supplier groups* Textiel in de Zorg, Circulaire Kunststoffen en Circulaire Catering in de Zorg.

Activiteiten komend jaar	Website met kennis GDCl, netwerkbijeenkomsten, 2 <i>buyer/supplier groups</i> om circulair in te kopen: textiel, zorg en toepassen recycalaat. Uit de groepen komt ook input voor inkoopcriteria.
Trekker van de activiteit	lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	MVO Nederland en NEVI
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2025
R-ladder	<i>rethink, reduce, recycle en recover</i>

Buyer groups circulair en klimaatneutraal inkopen

Op kansrijke gebieden waar veel impact te maken is zijn inkoopgroepen geformeerd, waarmee gezamenlijk een circulaire inkoopstrategie wordt geformuleerd. Dit jaar worden de eerste dertien groepen afgerond. Deze dertien *buyer groups* komen met verschillende publieke opdrachtgevers op verschillende domeinen met een inkoopstrategie

Trekker van de activiteit	lenW en BZK
Betrokken actoren bij de activiteit	PIANOo en RWS
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	<i>Rethink, reduce, recycle, recover</i>

Duurzaam inkopen kunstgras

In 2019 zijn criteria geformuleerd voor het maatschappelijk verantwoord inkopen van kunstgrasvelden. Deze criteria spelen conform de motie-Van Eijs een rol bij het stimuleren van gemeenten en sportclubs om te kiezen voor duurzame en circulaire aanbesteding bij renovatie, vervangen of aanleggen van kunstgrasvelden met rubbergranulaat. Deze criteria zullen vanaf 2020 ook een rol spelen in de subsidieregeling Bouw- en Onderhoud Sportaccommodaties. Tevens zal in overleg getreden worden met de gemeenten over de mogelijke rol van deze criteria in de Specifieke Uitkering Sport voor gemeenten.

Activiteiten komend jaar	CE Delft heeft advies uitgebracht over duurzame inkoop van kunstgrasvelden. De minister voor Medische Zorg en Sport en de staatssecretaris van lenW hebben een positieve grondhouding ten aanzien van de voorgestelde systematiek. In 2021 wordt, in ieder geval samen met de sportbonden en RVO, onderzocht in hoeverre het financieel en uitvoeringstechnisch mogelijk en wenselijk is om op basis van deze voorgestelde methodiek maatschappelijk verantwoorde inkoop van kunstgrasvelden te stimuleren via de BOSA-subsidieregeling voor sportverenigingen. De Kamer wordt hierover in het najaar geïnformeerd door de minister voor Medische Zorg en Sport. Dan wordt ook de inzet voor 2022 gemeld.
Trekker van de activiteit	lenW en VWS
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	<i>Refuse, Rethink</i>

Programma duurzame zorg: Pilots circulair inkopen in de zorg

Nadruk op circulair inkopen van PMD, technische installaties en voeding. Onderdeel van Programma klimaatneutraal en circulair inkopen de zorg.

Activiteiten komend jaar	De pilots worden afgerond en de lessen op de drie thema's worden gedeeld in webinars en congressen en verwerkt in handreikingen voor zorgorganisaties
Trekker van de activiteit	Regiegroep Programma Duurzame Zorg (Green Deal 2.0 Zorg voor een gezonde toekomst). VWS faciliteert door mensen en middelen voor de ondersteuning ter beschikking te stellen (Programma Duurzame Zorg)
Betrokken actoren bij de activiteit	Intrakoop (coördinator van de pilots), deelnemende organisaties uit de langdurige en curatieve zorg, Programma Duurzame Zorg als opdrachtgever van Intrakoop
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2021
R-ladder	<i>Reduce, reuse, recycle</i>
Grondstofstroom	Technische installaties: <i>reuse</i> (onderdelen hergebruiken), PMD: <i>recycle</i> (PMD scheiden en afspraken maken met afvalverwerkers voor recycling), voeding: <i>reduce</i> en <i>recycle</i> (minder verpakkingsmateriaal en gebruikte verpakkingsmaterialen beter recyclen)

Programma duurzame zorg: Buyer supplier group Textiel in de Zorg

In samenwerking met IenW geeft het Programma Duurzame Zorg RWS opdracht om een *buyer supplier group* Textiel in de zorg op te zetten.

Activiteiten komend jaar	De <i>buyer supplier group</i> gaat van start met het gezamenlijk opstellen van een marktverkenning en een marktvisie. In 2022 wordt dit uitgewerkt in inkoopcriteria die door zorgorganisaties kunnen worden gebruikt.
Trekker van de activiteit	VWS/Programma Duurzame Zorg en IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	RWS, MVO Nederland, deelnemende zorgaanbieders en leveranciers van zorgtextiel
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	<i>Rethink</i>

Programma duurzame zorg: Opstellen handreiking duurzaam incontinentiemateriaal

Er is steeds meer kennis over het verduurzamen van incontinentiemateriaal door het gebruik van sensoren en andere technologie ('slim incontinentiemateriaal'). Het transitieteam laat deze kennis samenbrengen in een handreiking voor organisaties in de langdurige zorg. Doel is om minder incontinentiemateriaal te gebruiken.

Trekker van de activiteit	VWS/Programma Duurzame Zorg
Betrokken actoren bij de activiteit	Organisaties in de langdurige zorg
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	<i>Refuse</i>

Programma duurzame zorg: Het vergroten van kennis over circulair bouwen in de zorg

Publicaties en webinars. Het Expertisecentrum Verduurzaming Zorg werkt de publicaties uit en verzorgt de inhoud van de webinars.

Trekker van de activiteit	VWS/Programma Duurzame Zorg
Betrokken actoren bij de activiteit	Expertisecentrum Verduurzaming Zorg
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022

Programma duurzame zorg: Groene Operatiekamer, Groene Intensive Care, Groene Labs

Ondersteuning van groene initiatieven in de zorg die zich richten op CO₂-reductie en circulariteit.

Trekker van de activiteit	VWS/Programma Duurzame Zorg
Betrokken actoren bij de activiteit	Professionals en zorgorganisaties die deelnemen aan een of meerder van de bottom-up initiatieven
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022

2.5 Marktprikkels

Optimaliseren bestaande marktinstrumenten

Er zal extra aandacht besteed worden aan het optimaliseren van bestaande marktinstrumenten, zoals de MIA/Vamil en de DEI+, om circulaire investeringen nog beter te kunnen aanjagen.

Zo worden bestaande circulaire codes op de milieulijst geëvalueerd, en aanpassingen doorgevoerd om bestaande en ook nieuwe circulaire innovatieve bedrijfsmiddelen beter en doelmatig te ondersteunen.

Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	MinFin
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2030
R-ladder	Alle treden

Afvalprikkels

In navolging van het in 2020 gepubliceerde onderzoek Afvalprikkels en het onderzoek naar een mogelijk verbrandingsverbod, bezien we in 2021 hoe stappen kunnen worden gezet om de financiële prikkels in het huidige afvalstelsel zo in te richten dat deze zo hoog mogelijke verwerking op de R-ladder ondersteunen.

Activiteiten komend jaar	De financiële prikkels in het systeem bezien en hoe en wanneer deze het beste kunnen worden aangepast om de transitie naar een circulaire economie beter te ondersteunen.
Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	MinFin
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2023
R-ladder	Alle treden

Organiseren high-level bijeenkomst met Europese buurlanden over de milieuschade van grondstoffengebruik in 2022

Activiteiten komend jaar Het PBL zal in 2022 in navolging van de ambtelijke workshop in 2021 een internationale high level bijeenkomst organiseren over de milieuschade van grondstoffengebruik in 2022.

Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	FIN
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	Alle treden

2.6 Financieringsinstrumenten

Actieagenda financiering circulaire economie

De gezamenlijke actieagenda met de financiële sector wordt vooral langs twee hoofdlijnen opgevolgd: (1) een werkgroep circulaire economie bij het platform voor duurzame financiering en (2) twee werkgroepen met vooral deelnemers uit de financiële sector en overheid die concreet aan de slag gaan met het aanpakken van knelpunten.

De Werkgroep circulaire economie bij het Platform duurzame financiering van De Nederlandsche Bank wordt voorgezeten door Invest-NL. Deze werkgroep is vooral strategisch van aard en heeft als doel om uitkomsten van de acties terug te koppelen en nieuwe onderwerpen en vraagstukken te agenderen. Hiermee is een directe link met de andere duurzaamheidsopgaven in de financiële sector geborgd. De twee actiegerichte werkgroepen die de acties uit de actieagenda invullen, worden getrokken door banken. Rabobank trekt een werkgroep over *metrics en assessment*. ABN Amro is voorzitter van de werkgroep Gelijk speelveld voor financiering circulaire economie. IenW financiert de secretariaatsfunctie van beide groepen. De onderwerpen staan hieronder aangegeven.

In alle genoemde groepen neemt een beperkt aantal deelnemers van o.a. overheidspartijen en financiële instellingen deel. In de werkgroepen onder (b) wordt er gekoerst op het opleveren van de eerste concrete resultaten in februari 2022 tijdens de Week van de Circulaire Economie. Een kleine coördinatiegroep zorgt voor verbinding tussen de groepen.

De werkgroep Circulaire *metrics en assessment* richt zich o.a. op het toewerken naar een standaard voor het meten van de circulaire economie voor de Nederlandse financiële sector en doorvertaling van *metrics* naar risicomodellen en regelgeving. Belangrijk startpunt hierbij is een al bestaande en veel gebruikte methodiek (CTI).

De werkgroep Gelijk speelveld voor financieren circulaire economie richt zich op product-as-a-service financierbaar en schaalbaar maken.

Activiteiten komend jaar	Tijdens de Week van de Circulaire Economie in februari 2022 worden de eerste resultaten opgeleverd. Waarschijnlijk gaan de werkgroepen daarna door.
Trekker van de activiteit	IenW, werkgroepen getrokken door Invest-NL, ABN Amro en Rabobank
Betrokken actoren bij de activiteit	Invest-NL, Rabobank, ABN Amro, PGGM, ING, Bird&Bird, KPMG, Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants (NBA), NEN, Economisch Instituut voor de Bouw (EIB), Nederlandse Waterschapsbank (NWB), DNB, Sustainable Finance Lab, Circle Economy
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Doorlopend, eerste resultaten februari 2022

Europese taxonomie, criteria voor circulaire economie

De Europese Commissie komt als onderdeel van de Sustainable Finance Action Plan met gedelegeerde handelingen voor de taxonomie om te bepalen welke activiteiten als groene activiteiten kunnen worden aangemerkt. Circulaire economie is één van de vier thema's. Er zijn verschillende momenten waarop lidstaten hierop kunnen reageren. Inhoudelijk moeten de voorstellen door de betreffende experts worden beoordeeld of de voorstellen in lijn zijn met Nederlands beleid en wetenschappelijke inzichten. Hierbij kunnen ook wensen, vragen en voorstellen van stakeholders aan de orde komen.

Activiteiten komend jaar	Het Platform maakt voorstellen voor taxonomie circulair. Op basis van die voorstellen ontwikkelt de Europese Commissie gedelegeerde handelingen. Bij consultaties en bij de Europese werkgroep kunnen lidstaten commentaar leveren op de voorstellen. Ook wordt de Tweede Kamer hierover geïnformeerd.
Trekker van de activiteit	Nog te bepalen
Betrokken actoren bij de activiteit	Diverse departementen, financiële sector, kennisinstellingen, Europese Commissie, lidstaten, leden van het (Europese)platform voor duurzame financiering
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Vaststelling voorzien 1 ^e helft 2022

2.7 Monitoring

Jaarlijkse monitoringsrapportage

Elk jaar brengt het PBL een onafhankelijke monitoringsrapportage uit. Tweejaarlijks stelt het PBL de Integrale Circulaire Economie Rapportage (ICER) op. Deze geeft zicht op trends en doelbereik, geeft duiding, evalueert het beleid en identificeert opties voor mogelijke vervolgstappen. Er wordt ook een link gelegd met andere thema's, zoals klimaat, natuurlijk kapitaal en de Sustainable Development Goals. In de rapportage worden inzichten uit het PBL-werkprogramma Monitoring & Sturing, uit aanvullende onderzoeken en literatuur, en van buitenlandse partners meegenomen. In de jaren dat geen ICER gepland staat, publiceert PBL een rapportage die de resultaten en inzichten van het werkprogramma van het jaar ervoor presenteert. Deze komt dus ook tweejaarlijks uit en is minder samenhangend en omvangrijk dan de ICER. De eerstvolgende komt begin 2022 uit.

Activiteiten komend jaar	Onder regie van het PBL stelt het monitoringsconsortium een rapportage op die de resultaten en inzichten van het werkprogramma van het jaar ervoor presenteert.
Trekker van de activiteit	Het PBL
Betrokken actoren bij de activiteit	IenW, Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), Centraal Planbureau (CPB), Centrum voor Milieuwetenschappen (CML), Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO), Rijkswaterstaat (RWS), TNO, Universiteit Utrecht, Rijksuniversiteit Groningen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Doorlopend
R-ladder	Alle treden

Werkprogramma Monitoring en Sturing

In het werkprogramma werkt het PBL samen met kennisinstellingen aan de kennisbasis over circulaire economie om beleid te voorzien van informatie, gebaseerd op een nog verder uit te werken monitoringssystematiek. Onderdelen van het werkprogramma zijn bijvoorbeeld de materiaalmonitor, het grondstoffeninformatiesysteem (GRIS) en het ontwikkelen van een modelinstrumentarium om effecten van CE en ander beleid te kunnen analyseren. Onderzoeken die uit het werkprogramma voortkomen worden gepubliceerd op de website van het Werkprogramma¹³. Ook is hier de jaarlijkse invulling van het Werkprogramma te vinden. In de jaren dat geen ICER gepland staat, publiceert het PBL een rapportage die de resultaten en inzichten van het werkprogramma van het jaar ervoor presenteert. Deze komt dus ook tweejaarlijks uit en is minder samenhangend en omvangrijk dan de ICER.

Trekker van de activiteit	Het PBL
Betrokken actoren bij de activiteit	CBS, CPB, CML, RIVM, RVO, TNO, RWS, Universiteit Utrecht, Rijksuniversiteit Groningen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Na 2030
R-ladder	Alle treden

Internationale Monitoring

Nederland behoort internationaal gezien bij de CE-monitoringskoplopers. Voor ons land is het van belang dat de Nederlandse monitoringsystematiek aansluiting vindt bij wat er internationaal ontwikkeld wordt. Vanwege wereldwijde waardeketens en wereldwijde milieu en socio-economische effecten van grondstofgebruik, is het voor CE-monitoring cruciaal dat er samenhang is in hoe landen monitoren. De ontwikkeling en uitbreiding van een internationaal CE-monitoringkader dient zowel in samenwerking tussen verschillende sectoren (publiek, privaat, maatschappelijk middenveld), als tussen verschillende landen en continenten te worden uitgevoerd. IenW en het PBL werken samen in internationale verbanden aan het standaardiseren en versterken van internationale CE-monitoring.

Trekker van de activiteit	IenW en het PBL
Betrokken actoren bij de activiteit	Internationale monitoringpartijen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Na 2030
R-ladder	Alle treden

¹³ <https://www.pbl.nl/monitoring-circulaire-economie>

Regionale Monitoring

Op regionaal niveau is het nodig om inzicht in de voortgang van de transitie te krijgen en regionale overheden zijn daarom volop bezig met monitoringsvraagstukken. Door krachten te bundelen werken provincies samen aan een meer eenduidige CE-monitoring. Onderdeel hiervan is om het komende jaar samen met het PBL en IenW te bekijken welke aspecten van de landelijke ICER (Integrale Circulaire Economie Rapportage) kunnen worden geregionaliseerd en met welke regionale inzichten de ICER kan worden verrijkt en versterkt. Daarbij kan ook worden gedacht aan mogelijkheden van decentrale overheden om nieuwe data bottom-up te genereren, bijvoorbeeld door het gebruik van nieuwe technologieën. Op termijn is het nuttig overzicht te hebben van indicatoren die lokale overheden gebruiken om circulaire economie te monitoren en de inspanningen worden verricht om indicatoren te ontwikkelen¹⁴.

Trekker van de activiteit	IPO, het PBL en IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Lokale overheden
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2024
R-ladder	alle treden

¹⁴ Zie bijvoorbeeld het rapport 'Naar een regioaanpak voor monitoring van de circulaire economie' van de [Provincie Utrecht](#) of de circulaire indicatoren van de [Provincie Zuid-Holland](#)

2.8 Kennis en innovatie

Jaarlijkse subsidie call Kennis en Innovatie Agenda CE (KIA CE)

Eind 2019 is de KIA CE gepubliceerd¹⁵. Deze is tot stand gekomen in een breed brainstorm- en schrijfproces waarbij alle Topsectoren, transitieagenda's, bij CE betrokken departementen en kennisinstellingen hun inbreng hebben geleverd. In juli 2021 wordt voor het eerst een subsidie call opengesteld op (een groot deel van) de inhoudelijke thema's uit de KIA CE. De subsidie is gericht op toegepast onderzoek door bedrijven in samenwerking met kennisinstellingen, en waar van toepassing ook overheden en maatschappelijke organisaties. Parallel aan de openstelling in 2021 wordt een nieuwe subsidiemodule ontwikkeld door IenW binnen de subsidieregeling circulaire economie, om ook in 2022 en verder jaarlijks een call te kunnen openstellen om onderzoek en innovatie te versterken.

Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Missieteam, Kernteam en Programmamanagers KIA CE
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Na 2030
R-ladder	Alle treden

NWA-call over circulaire en emissievrije bouw

De Nationale Wetenschapsagenda (NWA) heeft een call gepubliceerd die zich richt op het versnellen van de transitie naar een circulaire en emissievrije bouw, specifiek gericht op renovatieprojecten. Bijna 2,9 miljoen euro komt beschikbaar voor onderzoek door brede consortia van onderzoekers en maatschappelijke partners. Het is de bedoeling dat deze zich niet alleen richten op innovaties, maar ook op veranderingen die nodig zijn binnen de sector. De call Transitie naar een circulaire en emissievrije bouw richt zich op de (door)ontwikkeling en implementatie van innovaties binnen de bouwsector ten behoeve van renovatieprojecten. De call roept op om voorstellen in te dienen met een integrale samenhang tussen veranderingen die daarvoor nodig zijn binnen de sector zelf en bij renovatieprojecten. Fundamentele, toegepaste en praktijkgerichte onderzoekers vanuit verschillende disciplines worden opgeroepen om, samen met partners uit het veld, een voorstel in te dienen.

Trekker van de activiteit	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), BZK
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2026. De deadline voor volledige aanvragen is 9 juni 2022.

¹⁵ Zie <https://kia-ce.nl/de-kia-ce/>

2.9 Gedrag en Communicatie

Gedragsaanpak: uitwerken strategie en verdere concretisering

Om een concreet beeld te krijgen van wat de komende jaren moet gebeuren om circulair gedrag bij consumenten te realiseren, is het van belang om per thema te kijken wat er al aan beleidsmaatregelen gepland staan en hoe deze versterkt kunnen worden met aanvullende gedragsmaatregelen. Daarvoor moet allereerst duidelijk worden wat de precieze gedragsdoelstellingen per thema zijn en wat al bekend is over het betreffende gedrag en factoren die daarop van invloed zijn. Daar kunnen dan vervolgens maatregelen op worden afgestemd. Om deze concretisering van de gedragsaanpak te realiseren, worden strategiesessies georganiseerd per transitieagenda. Dit gebeurt in samenwerking met het gedragsteam van IenW. In 2021 wordt gestart met een aantal sessies voor een eerste transitieagenda. Wanneer dit succesvol is, krijgt dit een vervolg voor de andere TA's en op meerdere thema's daarbinnen.

Trekker van de activiteit	IenW
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Nog nader te bepalen
R-ladder	Alle treden

Voorkomen zwerfafval

In 2020 is IenW een landelijk initiatief gestart met gemeenten, ngo's en bedrijven om de verschillende communicatieactiviteiten over zwerfafval in Nederland te verbinden, te ondersteunen en te versterken. In 2021 was 'recreatie' het centrale aandachtspunt. Piekdrukke is een terugkerend probleem voor gebiedsbeheerders en door de situatie rondom het coronavirus worden parken, bossen, oevers en stranden meer dan voorheen gebruikt. Voor gebiedsbeheerders is het dan ook een grote uitdaging om deze gebieden schoon te houden. Met de bewustwordingsmaatregelen rond zwerfafval wordt gestuurd op het minimaliseren van de uitval van materialen, door te zorgen dat mensen afval goed weggooien. IenW verkent met AZ of een grotere landelijke campagne over zwerfafval voor 2022 een mogelijke optie is. Hoe dan ook zal in communicatiesamenwerking verder gaan met delen van kennis, organiseren van werksessies voor specifieke vormen van zwerfafval en het bewustmaken van consumenten.

Medio 2021 wordt een onderzoek opgeleverd naar kansrijke bewustmakingsmaatregelen voor wegwerpplastics. Milieu Centraal zal op basis daarvan een pakket aan bewustmakingsmaatregelen ontwikkelen om mensen te stimuleren te kiezen voor herbruikbaar in plaats van wegwerpplastics, om ook zo te zorgen voor preventie van zwerfafval en onnodig materiaalgebruik. Op die manier wordt invulling gegeven aan de verplichting uit de SUP-richtlijn om bewustwordingsmaatregelen te treffen.

Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	IenW, TA Consumptiegoederen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Onzeker
R-ladder	<i>Refuse, rethink, reuse, recycle</i>
Grondstofbesparing	Voornamelijk plastics en metalen (blikjes) i.v.m. de wegwerpverpakkingen die voornamelijk in het zwerfafval gevonden worden

Herbruikbare verpakkingen

Er worden twee onderzoeken uitgevoerd naar het stimuleren van herbruikbare alternatieven voor wegwerpverpakkingen. Het ene onderzoek gaat voornamelijk over het gebruik van herbruikbare verpakkingen in supermarkten en het andere onderzoek over herbruikbare alternatieven voor verpakkingen *on the go*, zoals koffiebekers of snoep- en koekverpakkingen. Met het onderzoek naar de potentie van herbruikbare verpakkingen in supermarkten hopen we supermarkten te mobiliseren pilots te starten op dit gebied. Op basis van een gedragsonderzoek (Kantar, 2021) dat was gericht op de top tien producten uit de nieuwe SUP-regelgeving, zijn aanbevelingen voortgekomen over welke handelingsperspectieven kansrijk zijn om bewustwordingsmaatregelen op te ondernemen. De meest kansrijke handelingsperspectieven zijn herbruikbare opties voor de plastic fles, wegwerpbeker en maaltijdcontainers voor eenmalig gebruik. Samen met Milieu Centraal zal voor de kansrijke handelingsperspectieven doelgroepgerichte communicatiecampagnes worden ingezet.

Trekker van de activiteit	IenW
R-ladder	<i>Reduce, reuse</i>
Grondstofbesparing	Plastics

Reparatie

Recent is een verkenning naar de reparatie-infrastructuur in Nederland afgerond. Ook de situatie van de consument is daarin meegenomen. Waar loopt de consument tegenaan en wat heeft deze nodig om vaker te kiezen voor repareren? Het kan aanknopingspunten bieden voor beleid. Ook staan er Europese maatregelen (ecodesign, right to repair) op de lijn en roept de Tweede Kamer op om repair cafés te ondersteunen. Dit jaar en komend jaar zal worden gekeken wat mogelijk is om de reparatie infrastructuur te versterken en de consument te stimuleren vaker producten te repareren in plaats van te vervangen.

Activiteiten komend jaar	Mede op basis van de verkenning van de reparatie infrastructuur zal een beleidsaanpak ontwikkeld worden om die infrastructuur te versterken. Daarbij wordt o.a. overwogen een register voor reparateurs op te zetten om ze te helpen aan reparatie informatie en onderdelen, en om ze makkelijker vindbaar te maken voor consumenten.
Trekker van de activiteit	lenW
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	Repair
Grondstofbesparing	Metalen (i.v.m. elektronica)

Gedragscampagne textiel

Ontwikkeling van een campagne en evenement (*Preloved Fashion Fair*) in Utrecht met als doel om consumenten een positieve ervaring te geven met tweedehands kleding (hip, uniek, makkelijk te vinden). En uiteindelijk ook vaker te kiezen voor tweedehands in plaats van nieuwe kleding. Komend jaar wordt een campagne ontwikkeld die getest wordt met een pilot in Utrecht.

Trekker van de activiteit	lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	EZK
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	Reduce, reuse

Gedragsonderzoek interventies e-commerce

Deze actie betreft een keuze-experiment (*discrete choice experiment*) naar verschillende interventies om onnodige bestellingen en retourneren in de e-commerce tegen te gaan. Er wordt hierbij gekeken naar twee productcategorieën: kleding en elektronica.

Trekker van de activiteit	lenW
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	Refuse, reduce, reuse

2.10 Onderwijs en Arbeidsmarkt

Uitvoering Convenant Duurzame Scholen

Het is de intentie om in 2021 (afhankelijk van de ambities en middelen van een nieuw kabinet) te komen tot een Convenant Duurzame scholen. Dit convenant heeft betrekking op de inhoud van het curriculum en op de bedrijfsvoering van alle schooltypen. De beleidsthema's zijn circulaire economie, water, afval (IenW); voedsel, biodiversiteit, kringlooplandbouw, dierenwelzijn (LNV); klimaat, (duurzame) energie, techniek, ondernemerschap (EZK); de kwaliteit van de leefomgeving, duurzame en goed geventileerde schoolgebouwen (BZK); gezondheid, bewegen en zorg (VWS). OCW en SZW zullen, gelet op aansluiting op de arbeidsmarkt, ook betrokken worden. In 2022 en volgende jaren zal dit uitgevoerd worden.

Trekker van de activiteit	Stuurgroep Duurzaam Door
Betrokken actoren bij de activiteit	IenW, LNV, EZK, BZK, VWS, OCW, SZW, RVO
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2030
R-ladder	Rethink

Vervolgonderzoek duurzaamheid op school

In 2015 is door Het Groene Brein een onderzoek (nulmeting) uitgevoerd naar de stand van zaken van duurzaam onderwijs in Nederland. Dit gebeurde in opdracht van het toenmalige ministerie van IenM, op verzoek van de Tweede Kamer. Dit onderzoek was destijds onder meer aanleiding om de Coöperatie Leren voor Morgen op te richten. In de moties en de kabinetsreactie uit die tijd is tevens aangegeven dat dit onderzoek na een aantal jaren herhaald kan worden. In 2022 zal specifiek gekeken worden naar de stand van zaken van duurzaam onderwijs in het primair en voortgezet onderwijs.

Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	OCW, Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (SBB), scholenkoepels
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	Alle treden

Ontwikkeling van een academisch netwerk op CE (analoog aan Lectorenplatform CE) en verbinding met Lectorenplatform CE

Op dit moment bestaat er een Lectorenplatform CE in het hbo, maar nog geen vergelijkbaar universitair netwerk. In het najaar van 2021 zal de Universiteit Utrecht een conferentie organiseren om universitair onderzoekers die werken aan CE vanuit alle disciplines voor het eerst bij elkaar te brengen. Hierbij worden NWO, KIA CE en IenW betrokken. Doel is om op basis van deze eerste conferentie te komen tot continue uitwisseling en samenwerking in een academisch netwerk op circulaire economie.

Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Onderzoekers van alle Nederlandse universiteiten, Missieteam en Programmamanagers KIA CE, CE-specialisten Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en IenW
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Na 2030
R-ladder	Alle treden

Talentprogramma voor studenten wo, hbo en mbo

Naar aanleiding van de Nationale Hackathon CE in de Week van de Circulaire Economie 2021 is een voorstel ontwikkeld om een Talentprogramma Leiderschap voor de Circulaire Transitie te ontwikkelen voor studenten in met name het hbo, dat ook open staat voor studenten in het wo en mbo-4. Het programma draait in 2021 een pilot, krijgt in 2022 een eerste leergang en is vanaf 2023 structureel. Een belangrijke rol is weggelegd voor de regio's waarmee de hogescholen willen samenwerken om casussen in te brengen in het onderwijsprogramma. Effecten van het programma zijn (direct) het opleiden van de toekomstige leiders van de CE-transitie in de economie en (indirect) het ondersteunen van studenten bij het oplossen van complexe regionale uitdagingen in de circulaire economie en het geven van inzichten aan hoogleraren, lectoren en practoren over hoe zij in hun eigen opleidingen CE-onderwerpen kunnen opnemen.

Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Alle hogescholen, universiteiten en mbo's in Nederland (Haagse Hogeschool als initiator) en hun studenten, Het Groene Brein, regio's en IenW, LNV, BZK en EZK
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2023
R-ladder	Alle treden

Circular skills

In 2021 wordt gewerkt aan een Masterplan Circular Skills. Voortzetting en verbreding van de activiteit naar andere bedrijfstakken, gericht op 1. definiëren van circulaire vaardigheden; 2. het oefenen met (het overbrengen van) skills in pilotprojecten gericht op curriculum, didactiek, omgeving, bedrijfsvoering en professionalisering; en 3. het borgen van de skills in curriculum, organisatie en kwalificering. Dit gebeurt naast de acties in de bouwnijverheid- en installatiebranche. Hierbij is in 2020 in het middelbaar beroepsonderwijs met pilots gestart. Het streven is sit vanaf 2021 in de maakindustrie toe te passen.

Trekker van de activiteit	Coöperatie Leren voor morgen
Betrokken actoren bij de activiteit	Bedrijfsleven (brancheorganisaties) en vakbonden, Het Groene Brein, Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (SBB), Duurzaam mbo, Goldschmeding Foundation, RVO
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2024
R-ladder	<i>Rethink, reduce, repair, refurbish, remanufacture</i>

Ontwikkeling leermodules voor professionals

In 2021 zijn de behoeften en kansrijke leerstijlen geïnventariseerd voor groepen professionals (ondernemers, inkopers, ontwerpers en marketeers). Dit zal in de loop van 2022 worden uitgewerkt in leermodules waarbij ook het bereik voor medewerkers van overheden, voor herintreders op de arbeidsmarkt en voor ZZP'ers wordt verkend

Trekker van de activiteit	lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Sociaal Economische Raad (SER) en SZW, vakbonden, bedrijfsleven, Grondstoffenakkoord partners, transitieteams, (beroeps)onderwijs
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	<i>Reuse, repair, refurbishing, remanufacture, repurpose, recycle, recover</i>

Human capital agenda's per transitieagenda

Naar aanleiding van het rapport Transitie is mensenwerk, naar de arbeidsmarkteffecten van de transitie naar een circulaire economie, zal lenW verder in gesprek gaan met de betrokken departementen, partners in het Grondstoffenakkoord, stakeholders uit vakbeweging, werkgevers, (beroeps)onderwijs en de SER over de bevindingen en aanbevelingen van het rapport. Per transitieagenda zal toegewerkt worden naar een concrete human capital agenda (HCA) met gerichte regio en sectorspecifieke acties. Waar mogelijk wordt aansluiting gezocht bij de HCA's van de Topsectoren.

Activiteiten komend jaar	Het opstellen van concrete human capital agenda's met gerichte regio en sectorspecifieke acties
Trekker van de activiteit	lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	VNO-NCW, MKB-Nederland) en vakbonden, via SER
Wanneer is deze activiteit afgerond?	022
R-ladder	Alle treden

Onderzoek circulaire economie en internationale arbeidsverhoudingen

Wat gebeurt er in de wereldhandel als Nederland (en de EU) minder grondstoffen als mineralen, fosfaten, soja, katoen, gaat invoeren? Hoe draagt dit bij aan het verminderen van onze ecologische voetafdruk in de wereld? In hoeverre gaan we secundaire materialen zelf verwerken (inzamelen, sorteren, refurbishen) of worden deze ge(her)ëxporteerd naar lagelonenlanden? Hoe zorgen we voor fair trade, welke instrumenten (convenanten als IMVO, regulering, beprijzing) hebben we daarvoor? Dit soort vragen worden beantwoord in een onderzoek naar circulaire economie en internationale arbeidsverhoudingen.

Activiteiten komend jaar	
Trekker van de activiteit	BZ (BHOS)
Betrokken actoren bij de activiteit	lenW, het PBL, LNV, EZK
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022
R-ladder	<i>Reuse, repair, refurbishing, remanufacture, repurpose, recycle, recover</i>

2.11 Internationale inzet

Platform for Accelerating the Circular Economy (PACE)

In februari 2021, is de PACE Action Agenda gelanceerd op de thema's kunststof, textiel, voedsel, kapitaalgoederen en elektronica. Onder elk thema zijn tien *calls to action* gehangen. De Action Agenda laat zien hoe partners uit het publieke en private domein kunnen samenwerken om de transitie naar een circulaire economie te versnellen om o.a. bij te dragen aan het behalen van de doelen van Parijs. De focus voor de komende drie jaar ligt op het uitvoeren van de PACE Action Agenda. Hiertoe werkt Nederland nauw samen met het PACE-secretariaat en partners. Samen geven zij invulling aan de *calls to action*. Dit biedt ook mogelijkheden voor internationale monitoring en inzet op het verbeteren van arbeidsomstandigheden in de circulaire economie in lage- en middeninkomenslanden.

Trekker van de activiteit	lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Leden van PACE in publieke en private domein, BZ
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2024
R-ladder	Alle treden

Dialoog met regionale organisaties

Er vinden gesprekken plaats op een nauwere relatie met regionale CE-initiatieven te verkennen. Het gaat om de volgende initiatieven: EU's Global Alliance on Circular Economy and Resource Efficiency (GACERE), de African Circular Economy Alliance (ACEA), de Latin American & Caribbean Circular Economy Coalition (LACCEC) en de Regional 3R and Circular Economy Forum in Asia and the Pacific. Deze mondiale en regionale initiatieven zijn belangrijk om partijen bijeen te brengen en bestuurlijke en praktische kennis uit te wisselen. Ze steunen Nederlands beleid ten behoeve van mondiale transitie naar de circulaire economie.

Trekker van de activiteit	lenW en Buitenlandse Handel en Ontwikkelingsamenwerking (BHOS)
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Nog nader te bepalen
R-ladder	Alle treden

Vergroten draagvlak en kennis over circulaire economie in prioritaire landen

Nederland zoekt de dialoog met prioritaire landen bij hun transitie naar een circulaire economie en ondersteunt hen daarbij. Het Nederlandse postennetwerk is daarbij instrumenteel. Prioritaire landen kunnen landen zijn die cruciaal zijn voor het behalen van de Nederlandse doelen: landen waarin kansen liggen voor Nederlandse bedrijven en lage- en middeninkomenslanden in de BHOS-focusregio's die de transitie willen maken naar een circulaire economie. Posten in de BHOS-focusregio's worden aangemoedigd activiteiten te ontplooien die bijdragen aan de circulaire economie, onder meer met de Initiatives for a Circular Economy-*roadmap*. De *roadmap* kan helpen bij strategieontwikkeling en het initiëren van kennisuitwisseling over circulaire economie. De *roadmap* is gebaseerd op de mogelijkheden die het *Private Sector Development*-instrumentarium posten biedt. Daarnaast wordt verkend hoe circulaire economie te integreren is in het klimaatdiplomatiebeleid, met ondersteuning door een vorm te geven klimaat- en energiediplomatie-faciliteit. Ook worden verschillende leeractiviteiten ondernomen om meer kennis op te doen van de kansen en uitdagingen van de circulaire-economietransitie voor lage- en middeninkomenslanden. In landen die relevant zijn voor de Nederlandse doelen (China, Japan, Indonesië, de VS, de Golfregio, België, Duitsland, Frankrijk en de Noordse landen) wordt ingezet op een verdiepte beleidsdialoog (bijv. rond plastics, textiel, de bouw) via verkennende webinars, die uitmonden in meerjarige werkplannen. Tot slot wordt voor prioritaire landen in het kader van internationaal ondernemen het handelsbevorderend instrumentarium ingezet.

Activiteiten komend jaar	Diverse posten ontplooiën activiteiten op het gebied van circulaire economie in samenwerking met partnerlanden, vooral in de focusregio van de BHOS-nota. Activiteiten bevinden zich met name in het domein van kennisuitwisseling, capaciteitsopbouw en versterken van het ondernemerschapsklimaat voor circulaire bedrijven. Activiteiten bevinden zich in diverse sectoren: onder meer in de landbouw-, plastic- en e-wastesector. Partners zijn het mkb, overheden, kennisinstellingen en andere donoren. Na onderzoek naar waardeketens elektronica en plastics onderzoekt het PBL welke effecten de transitie in Nederland en Europa heeft op lage en middeninkomenslanden, ingezoomd op textiel, en adviseert BZ over interventiemogelijkheden.
Trekker van de activiteit	BZ en lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	LNV
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Onzeker
R-ladder	Alle treden

Circulaire principes integreren in bestaande ontwikkelingsprogramma's

Waar mogelijk worden bestaande fondsen en instrumenten die zich richten op andere ontwikkelingsdoelen ook ingezet voor een circulaire economie. Vaak gaan deze doelen hand in hand, bijvoorbeeld waar het gaat om klimaatfinanciering, landbouwfondsen of het PSD-instrumentarium.

Activiteiten komend jaar	Een voorbeeld is de SDG-Partnerschapsfaciliteit. De hoofddoelen van de faciliteit zijn SDG2, SDG8 en SDG17 en het toepassen van circulaire principes is een nevendoeel. Zo worden op dit moment ten minste negen projecten gefinancierd die bijdragen aan circulaire economie vooral in de landbouwsector. Een ander voorbeeld is het Orange Corners Innovation Fund, waarmee jonge ondernemers in Afrika financieel worden ondersteund bij het ontwikkelen van innovaties. De ondernemers worden aangemoedigd om circulaire principes toe te passen.
Trekker van de activiteit	BHOS
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Onzeker
R-ladder	Alle treden

Circulaire Economie internationaal integreren in klimaatfinanciering

Gebruikmakend van bestaande activiteiten en netwerken worden initiatieven ondernomen om ervoor te zorgen dat in het kader van klimaatfinanciering en SDG's circulaire-economiecriteria en actie worden meegenomen, waarbij het uiteindelijke doel is te komen tot een nieuwe standaard waarin circulariteit de standaard wordt in internationale lenings- en investeringspraktijken. Daarbij wordt enerzijds gebruik gemaakt van ontwikkelde kennis en inzichten in het kader van het NL Platform voor Duurzame Financiering, anderzijds van diverse internationale initiatieven, zoals de Glasgow Financial Alliance for Net Zero (GFANZ) die zich nu al richten op een versterking van klimaatfinanciering. Daarbij worden o.a. klimaatrisico's, risico's op *stranded assets* en afgewentelde kosten geïntegreerd in het beleid van beleggers en financiers wereldwijd. Waar mogelijk worden bestaande fondsen en instrumenten -die zich richten op andere ontwikkelingsdoelen- ook ingezet voor circulaire economie. Vaak gaan deze doelen hand in hand, bijvoorbeeld waar het gaat om klimaatfinanciering, landbouwfondsen of het PSD-instrumentarium.

Activiteiten komend jaar	Bestaande initiatieven worden in kaart gebracht, side-events tijdens World Circular Economy Forum in Toronto en COP26 in Glasgow worden georganiseerd, zoveel mogelijk wordt opgetrokken met bestaande initiatieven als Glasgow Financial Alliance for Net Zero (GFANZ).
Trekker van de activiteit	lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	BZ, FIN, IDB, UN-EOSG, United National Environmental Programme
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2023
R-ladder	Alle treden

Europees Plastic Pact

Op 6 maart 2020 is het Europees Plastics Pact gelanceerd, dat loopt tot 2025. Het is inmiddels ondertekend door bijna 150 partijen afkomstig uit 21 Europese landen, waaronder 15 landelijke overheden (EU-lidstaten). Dit pan-Europese publiek-private pact van voorlopers op het vlak van circulaire economie heeft tot doel de kringloop voor plastic producten voor eenmalig gebruik en plastic verpakkingen te sluiten. Op 16 december 2020 werd de *Roadmap* gepubliceerd, die weergeeft hoe partijen van het Europees Plastic Pact de doelen van het Pact gezamenlijk willen gaan bereiken. Nederlandse partijen zijn actief deelnemer aan dit pact.

Activiteiten komend jaar	Eerste projecten van de <i>Roadmap</i> worden uitgevoerd
Trekker van de activiteit	Vanuit Nederland lenW
Betrokken actoren bij de activiteit	Stakeholders in de plasticsketen in Europa: bedrijven die grensoverschrijdend werken in Europa, nationale (en enkele regionale) overheden van Europese landen, ngo's, kennisinstellingen, netwerkorganisaties
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2025
R-ladder	<i>Refuse, rethink, reduce, reuse, recycle</i>

Europese aanpak PFAS

Voor de groep PFAS (poly- en perfluoralkylstoffen) zet Nederland in het kader van de REACH-verordening, samen met Duitsland, Denemarken, Noorwegen en Zweden en in nauwe samenwerking met ECHA en de Europese Commissie, in op uitfasering van PFAS voor niet-essentiële toepassingen. De Milieuraad en de Europese Commissie hebben zich hierover positief uitgesproken. Behalve via een restrictie onder REACH zal het tegengaan van niet-noodzakelijk gebruik van PFAS bevorderd worden door de inzet op *Safe-by-Design* (zie actualisatie hoofdstuk 4.3 en bijlage 2.3, Circulair ontwerpen), nationaal en in de EU. Nederland zet zich in om de *Safe-by-Design* aanpak te verankeren in het EU-productbeleid en in het onderzoeksprogramma Horizon Europe (o.a. via het Partnership for the Assessment of Risks from Chemicals). Juist voor het gebruik van PFAS in toepassingen waarvoor nu nog geen (goede) alternatieven beschikbaar zijn en welke mogelijk essentieel worden geacht, zou het goed zijn om innovatie en *Safe-by-Design* te stimuleren.

Beoogd effect: het uitfaseren van het aantal PFAS voor niet-essentiële toepassingen en daarmee het stimuleren van de ontwikkeling naar milieuvriendelijke alternatieven voor PFAS.

Activiteiten komend jaar	Vorbereiding restrictievoorstel, dat in 2022 formeel zal worden ingediend. Onderdeel daarvan is consultatie van stakeholders. Naast de restrictie vinden bronnenonderzoeken PFAS plaats, op basis waarvan kan worden bezien voor welke toepassingen - vooruitlopend op de restrictie - bedrijven al alternatieven kunnen ontwikkelen.
Trekker van de activiteit	IenW
Betrokken actoren bij de activiteit	RIVM, VWS, Duitsland, Denemarken, Noorwegen, Zweden, European Chemicals Agency (ECHA), Europese Commissie
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Verwachte inwerkingtreding EU restrictie PFAS: 2025. Inzet op uitfaseren PFAS op basis van deze restrictie en stimuleren ontwikkeling alternatieven 2030 en verder.
R-ladder	<i>Refuse, rethink, reduce,</i>

2.12 Versnellingshuis Nederland Circulair!

Matchmaking en maatwerk voor individuele bedrijven

Het Versnellingshuis Nederland Circulair! ondersteunt individuele ondernemers met vragen over hun circulaire *business case*. Dat gebeurt op twee manieren:

- Via matchmaking: het Versnellingshuis en haar *community* bieden de ondernemer een groot netwerk van ondernemers en experts dat kan helpen om de volgende stap te zetten bij het circulair ondernemen. In de online *community* komen ondernemers in contact met andere ondernemers. Ondernemers kunnen hier zelf uitdagingen en oplossingen plaatsen. Het afgelopen jaar zijn er 5000 ondernemers geholpen op deze manier.
- Via maatwerk: indien een ondernemer een groter vraagstuk heeft, dan biedt het Versnellingshuis kosteloos experts. Dit vraagt voor ieder vraagstuk een ander proces: maatwerk. Zij kunnen bijvoorbeeld gekoppeld worden aan kennisinstellingen, producenten, leveranciers of andere ondernemers. Ook wordt er samengewerkt met zogenaamde Versnellingspartners. Dit zijn regionale, sectorale of bijvoorbeeld financiële partners die circulaire diensten en adviezen bieden. Het afgelopen jaar zijn op deze manier 200-500 ondernemers geholpen.

Om matchmaking en maatwerk te ondersteunen communiceert het Versnellingshuis actief. Bijvoorbeeld over ontwikkelde handreikingen en tools, informatie over veelgestelde vragen over wet- en regelgeving, over goede voorbeelden, kansen etc. Dit gebeurt via de website van het Versnellingshuis, de nieuwsbrief en de sociale media. Er worden bijeenkomsten georganiseerd zoals Circulair met Spoed, matchmaking events i.s.m. Duurzame Dinsdag, webinars, etc. En eens per jaar in februari is er de Week van de Circulaire Economie, een hele week die in het teken staat van de circulaire economie. Professionals organiseren een eigen evenement over de circulaire economie. Het doel is laten zien hoe circulair ondernemen in de praktijk werkt, zodat bezoekers daarvan kunnen leren.

Trekker van de activiteit	Het Versnellingshuis met MVO Nederland als trekker, TA's en Versnellingspartners
Betrokken actoren bij de activiteit	RVO, RWS, InvestNL, VNO-NCW, MKB Nederland, Het Groene Brein, IenW, Versnellingspartners
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2024
R-ladder	Alle treden

MKB-Ketens: subsidieregeling circulaire ketenprojecten

Voor samenwerking van bedrijven in ketens zijn in 2020 en 2021 middelen vrijgemaakt in de Subsidieregeling circulaire ketenprojecten. IenW heeft deze regeling opgezet en daarbij gebruik gemaakt van de kennis van circulaire ketens bij Het Versnellingshuis Nederland Circulair! Op 9 april 2020 en op 1 april 2021 is de subsidieregeling opengesteld voor mkb-bedrijven die in een consortium een (deel van) een keten circulair willen maken. Subsidie kan worden aangevraagd door mkb-ondernemers die in ketenverband samenwerken aan circulaire projecten rond het besparen op nieuwe grondstoffen en het verminderen van de CO₂-uitstoot. De bijdrage kan oplopen tot € 20.000 per ondernemer. De aanvragen mogen een looptijd hebben van twee jaar. Dat er behoefte is aan een dergelijke regeling blijkt uit het feit dat de regeling in beide jaren al op dag één was overtekend. Met de ervaring die in 2020 is opgedaan, is de aanpak voor 2021 verbeterd. Ook voor 2022 wordt gekeken hoe de regeling verbeterd kan worden.

Activiteiten komend jaar	Tussen de 14 en 22 ketenprojecten subsidiëren (en subsidie uitbetalen in 2022).
Trekker van de activiteit	IenW en RVO namens het Versnellingshuis Nederland Circulair!
Betrokken actoren bij de activiteit	Naast IenW alle andere versnellingshuispartners: VNO-NCW/MKB-Nederland, Het Groene Brein en MVO Nederland (inclusief RWS en RVO)
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2024
R-ladder	Rethink, reduce, reuse, repair, remanufacture, repurpose

Moonshots: doorbraakprojecten

Om de circulaire economie in Nederland substantieel vorm te kunnen geven, uitten meerdere partijen de wens om grootschalige doorbraakprojecten te realiseren. Dit betreft projecten waarbij bijvoorbeeld binnen een sector of keten op grote schaal wordt geïnnoveerd ten behoeve van de circulaire economie en waarbij tegelijkertijd een of meerdere knelpunten wordt ervaren. In de transitieagenda's wordt een aantal majeure doorbraken beschreven. Het Versnellingshuis wil daarom jaarlijks zo'n vijf doorbraakprojecten ondersteunen. Een doorbraakproject kan worden opgepakt door het Versnellingshuis als het in ieder geval voldoet aan de volgende criteria. Het project:

- draagt bij aan de circulaire economie;
- werkt toe naar een door de markt gedragen business propositie;
- is rijp voor versnelling/ schaalsprong;
- heeft meer dan één probleemeigenaar;
- is groot en complex;
- heeft investering nodig.

Naast het positioneren van een project en het bieden van een groot en divers netwerk, zal het Versnellingshuis zich inspannen om de doorbraakprojecten te ondersteunen op alle manieren die mogelijk zijn binnen de bestaande capaciteiten en budgetten. Er wordt met name geïnvesteerd in de procesaanpak en in het betrekken van de hele *value chain* (alle delen van de keten; ook niet-bedrijfsleven, zoals lokale overheden).

Trekker van de activiteit	Versnellingshuis Nederland Circulair! met VNO-NCW/MKB-Nederland als trekker, alle TA's
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2024
R-ladder	Alle treden

Verbinden met Versnellingspartners

Het Versnellingshuis werkt samen met verschillende Versnellingspartners die circulaire diensten en adviezen aanbieden, zowel regionaal, in de sector of op financieel gebied. Het Versnellingshuis blijft actief verbinden met de bestaande infrastructuur van (regionale) versnellers van circulair ondernemerschap in Nederland. Hierbij is het doel om samen te werken in een heldere infrastructuur op nationaal niveau waarin de verschillende organisaties elkaar goed kunnen vinden. Het Versnellingshuis faciliteert dit, zowel online als fysiek, en ontsluit daarmee ook de kennis en ervaring die opgedaan wordt door ondernemers in de regio, bij het ontwikkelen van circulaire business. Daartoe is het Versnellingshuis in maart 2021 ook aangesloten bij de City Deal Impact Ondernemen. Het doel blijft het ondersteunen van ondernemers met het ontwikkelen van hun circulaire *business case*.

Activiteiten komend jaar	Bijeenkomsten organiseren, Rode Draden notitie opstellen, samen ondernemers helpen
Trekker van de activiteit	Het Versnellingshuis met MVO Nederland als trekker samen met DDT Regio en Versnellingspartners
Betrokken actoren bij de activiteit	(Regionale) versnellers, Versnellingshuis Nederland Circulair!, transitieteams van de transitieagenda's
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2024
R-ladder	Alle treden

Supplier groups oprichten en ondersteunen om de match te maken met buyer groups voor het circulair inkopen

De inkoopkracht van decentrale overheden wordt versterkt door het oprichten van zogenaamde *buyer groups* voor circulair inkopen. Door een *buyer group* te vormen kunnen overheden de markt in beweging krijgen om tot meer circulaire aanbiedingen en innovaties te komen, doordat een grotere vraag wordt neergelegd. Decentrale overheden kunnen zo als *launching customer* optreden. Dit gebeurt in nauw overleg met marktpartijen, gefaciliteerd door het Versnellingshuis Nederland Circulair!. Vanuit het Rijk worden de *buyer groups* ondersteund en wordt opgedane kennis beschikbaar gesteld. Zie ook 2.4 (Circulair inkopen).

Trekker van de activiteit	<i>Supplier groups</i> : Versnellingshuis, MVO NL als trekker, DDT circulair inkopen
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2024
R-ladder	Alle treden

Bijlage 3:

Activiteiten CE in de regio

3.1 Versterken van de samenhang en samenwerking met een gezamenlijke regio aanpak

A. Raamwerk voor een gezamenlijke aanpak ontwikkelen

In navolging van de aanbevelingen uit de ICER van het PBL werken alle partijen die betrokken zijn bij het 'CE in de regio'-deel van het Uitvoeringsprogramma CE aan het aanbrengen van meer samenhang tussen het regionale beleid, de transitithema's en doorsnijdende thema's. Gezamenlijk wordt gewerkt aan een raamwerk voor een programmatische aanpak, gericht op de organisatie en samenwerking ten behoeve van circulaire economie in en tussen de regio's, het versterken van de impact van circulaire economie op regionale schaal en het delen van kennis ten behoeve van beleid en uitvoering op regionale schaal.

Activiteiten komend jaar	De betrokken partijen gaan samen bekijken hoe deze aanpak opgezet kan worden. Het ontwikkelen van dit raamwerk vraagt in ieder geval inzet van alle betrokken partijen in de werkgroep CE in de regio ¹⁶ . Daarnaast zal hierover afstemming plaatsvinden met het Versnellingshuis Nederland Circulair!.
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2021-2022
Beoogd effect	Verbeterde samenwerking en kennisdeling, duidelijkheid rollen en taken en vergroten impact circulaire economie in de regio

B. Regioversnellers als mogelijk vliegwiel inzetten

Regioversnellers¹⁷ kunnen een belangrijke verbindende rol spelen in *triple of quadruple helix*-samenwerkingsverbanden om regionaal de transitie naar een circulaire economie te versnellen. Deze activiteiten zijn onder andere gericht op ketensamenwerking, matchmaking, opschaling en versnelling. Het ontbreekt nog aan een goede structuur (governance) om de Regioversnellers goed aan te laten sluiten op de ontwikkelingen in de verschillende transitieagenda's en ook om kennis uit te wisselen en tot (bovenregionale) opschaling te komen. Inzet is om te verkennen op welke manier de Regioversnellers verder kunnen ontwikkelen, ten behoeve van opschaling en versnelling van circulaire economie in de regio en een verbeterde verbinding tussen rijk-regio en tussen regio's onderling. De verkenning geeft ook inzicht waar de inzet van de regioversnellers complementair is aan andere circulaire economie-trajecten (bijvoorbeeld CESI – Circulaire Economie Smart Industry), beleidsopgaves en activiteiten van andere ecosystemen. Gedacht wordt onder andere aan een ondersteuningsfaciliteit en opschaling van de volgende activiteiten: matchmaking activiteiten binnen en tussen regio's t.b.v. opschaling, *Community of Practices* tussen transitieagenda's en Regioversnellers, ketensamenwerkingen stimuleren en mede-organiseren en synergie realiseren met andere circulaire economie-trajecten. Ook zal hier afstemming over plaatsvinden met het Versnellingshuis Nederland Circulair!.

Trekker van de activiteit	Regionale verenigingen van VNO-NCW
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2021 -2022
Beoogd effect	Verkenning met ontwikkelpad voor de regioversnellers met een investeringsplan voor cofinanciering door belanghebbende partijen

¹⁶ Rijk, IPO, VNG, UvW, het PBL, RWS, VNO-NCW (regionale verenigingen), MVO NL en de NMF

¹⁷ De Regioversnellers zijn organisaties op informele basis die in het vorige Uitvoeringsprogramma Circulaire Economie zijn omschreven als organisaties die: "(...)vanuit een neutrale positie circulaire initiatieven helpen voorbereiden, ontwikkelen en versnellen (...)". Ook is een overzicht opgenomen van diverse regioversnellers. Er zijn (nog) geen formele criteria of organisatiestructuur verbonden aan de regioversnellers.

C. Ontwikkelpad circulair inkopen, IPO Krachtenkaart

Ambitie is dat alle provincies hun werken, leveringen en diensten zoveel mogelijk circulair inkopen. Dit betekent voor alle inkopen en aanbestedingen dat de afweging wordt gemaakt of circulaire producten of diensten kunnen worden toegepast (“*comply or explain*”). Hiervoor wordt een ontwikkelpad uitgewerkt en geïmplementeerd. In dit kader wordt ook het landelijk meerjarenprogramma Circulair en Duurzaam Opdrachtgeverschap met IenW, VNG en UvW voortgezet. Dit richt zich met name op het realiseren van CO₂-reductie via inkoop.

Trekker van de activiteit	IPO en twaalf provincies
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Ontwikkelpad in 2021, invoering in 2025
Beoogd effect	Alle provincies kopen zo veel mogelijk circulair in

D. Doorontwikkeling landelijk servicepunt circulair

De twaalf natuur- en milieufederaties werken gezamenlijk mee aan het versnellen van de transitie naar de circulaire economie. Via het (landsdekkend) Servicepunt Circulair bieden ze ondersteuning aan initiatiefnemers en bedrijven om hun doelstellingen te behalen (in nauwe samenwerking met het Versnellingshuis Nederland Circulair!), agenderen ze knelpunten in wet- en regelgeving en *lessons learned* bij overheden en bieden ze handelingsperspectief en informatie aan bewoners, consumenten, circulaire ondernemers, (wijk) initiatiefnemers, thuishoussers en overige geïnteresseerden die aan de slag (willen) gaan met de circulaire economie.

Trekker van de activiteit	Natuur en Milieufederaties
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2021, doorlopend
Beoogd effect	Meer samenhang en samenwerking tussen het landelijk servicepunt circulair en overige circulaire activiteiten in de regio en vanuit de transitieagenda's

3.2 Concretisering van gezamenlijke CE-doelen met de regio's

A. Ondersteuning regionale CE-strategieën en inbedding van CE in beleid

Verschillende regio's zijn bezig met het ontwikkelen van een meer strategische aanpak om de circulaire-economiedoelen te realiseren. Op verschillende wijzen worden zij ondersteund vanuit het Rijk. Onder andere met kennisbijeenkomsten, bouwstenen voor circulaire economie-strategieën, delen van best practices etc. Doel is dat circulaire economie niet beperkt blijft tot pilotprojecten, maar dat concrete circulaire economiedoelen volledig ingebed worden in het lokale en regionale beleid incl. tijd en middelen voor de uitvoering.

Trekker van de activiteit	IenW en RWS, in afstemming met alle betrokken partijen in de werkgroep CE in de regio
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2021-2023
Beoogd effect	Inbedding circulaire economie in regionaal en lokaal beleid

B. Regionale circulaire icoonprojecten; provinciale kansenkaarten

Deze activiteit gaat erom circulaire icoonprojecten op provinciaal en regionaal niveau zichtbaarder te maken, om hiermee te inspireren, van elkaar te leren en te concretiseren wat circulaire economie op regionaal niveau voor impact heeft. Een kijkje in de 'circulaire economie-keuken' van verschillende provincies (provinciale kansenkaarten CE) en regio's en de projecten waaraan wordt gewerkt. Vanuit de regioversnellers zal een kansenkaart worden opgesteld ten behoeve van een aanvullend overzicht van lopende projecten in de regio.

Trekker van de activiteit	IPO, regionale verenigingen van VNO-NCW
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2021-2023
Beoogd effect	Zichtbaarheid van circulaire economie in de regio, inspireren, van elkaar leren, versnellen en concretiseren

C. Regionale CE monitoring, IPO Krachtenkaart

Provincies werken aan een eenduidige circulaire-economiemonitoring, waarbij in eerste instantie wordt ingestoken op uitbreiding van de landelijke ICER-aanpak van het PBL met regionale verbreding, verdieping en aanvulling. Versnelling hiervan is nodig om al op korte termijn inzicht in de voortgang van de transitie te krijgen. In 2021 zal zo mogelijk een eerste set van indicatoren worden bepaald en de samenwerking met het PBL verder worden uitgewerkt. Zie voor meer informatie bijlage 2.7 (Monitoring).

Trekker van de activiteit	Twaalf provincies/IPO
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2021 – 2025
Beoogd effect	Set van indicatoren voor provinciale/regionale CE-monitoring

D. Circulair bestendigen van de Omgevingsvisie, IPO Krachtenkaart

Provincies hebben de ambitie om circulaire economie te verankeren in hun beleid en uitvoering. Dat willen zij doen door in 2021/2022 een ontwikkelpad op te stellen over circulaire economie en de omgevingsvisie, als onderdeel van de IPO Krachtenkaart. In overleg met gemeenten, Omgevingsdiensten, Omgevingsdienst NL en met input van het bedrijfsleven wordt in 2021 verkend wat nodig is om in 2025 circulariteit standaard onderdeel te laten zijn van de Vergunningsverlening Toezicht en Handhaving (VTH)-taken. Deze verkenning wordt verder uitgewerkt tot een handreiking met aanzet voor een circulair toetsings- en opleidingskader Circulair.

Trekker van de activiteit	Twaalf provincies/IPO
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2021-2025
Beoogd effect	Circulaire economie verankerd in beleid en uitvoering van provincies, incl. VTH-taken

E. Implementatie advies Circulaire wijken

Op basis van de uitkomsten van de verkenning door Milieu Centraal naar een mogelijke rol van het Rijk om impactvolle circulaire initiatieven op wijkniveau verder te stimuleren en op te schalen in 2021, zal vanaf 2022 ingezet worden op het invulling geven daarvan.

Trekker van de activiteit	IenW
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2022-2025
Beoogd effect	Versnelling en opschaling lokale (wijk)initiatieven op gebied van CE

3.3 Verbeteren van de kennisdeling en -borging

A. Kennisinfrastructuur; financieringsplan en opbouw

In 2021 is advies uitgebracht over welke vorm van een kennisinfrastructuur de decentrale overheden en andere partijen in de regio zou helpen om de transitie naar een circulaire economie in hun regio te versnellen, inclusief een inschatting van de kosten. Het vervolg hierop is om te komen tot een gezamenlijk financieringsplan.

Trekker van de activiteit	Nog nader te bepalen welke partij de coördinatie op zich zal nemen, in elk geval betrokkenheid van het PBL, MVO Nederland en Circularities om de tijdens de verkenning opgedane ervaring en netwerk te benutten
Wanneer is deze activiteit afgerond?	2021-2022
Beoogd effect	Een gezamenlijk financieringsplan voor het opbouwen en onderhouden van een kennisinfrastructuur die (1) ervoor zorgt dat wordt voldaan aan de kennisbehoefte van decentrale overheden om de transitie naar een circulaire economie te versnellen, (2) dat ervaringen uit de regio ontsloten worden voor het nationale beleid én (3) die aansluit bij reeds bestaande infrastructuur zoals bijvoorbeeld het Versnellingshuis Circulaire Economie! en Platform 31

B. Versterken (bestuurlijk) draagvlak en vergroten CE kennis

De Unie van Waterschappen werkt in samenwerking met IPO, VNG en het Rijk op verschillende manieren aan het versterken van (bestuurlijk) draagvlak en het vergroten van kennis over circulaire economie. Onder andere door middel van podcasts (in 2020 en 2021) en een magazine 'Verschilmakers'. Daarnaast werkt UvW voor haar eigen achterban aan draagvlak door een strategie te ontwikkelen voor de hele sector waterschappen en door periodiek circuleerateliers te houden. Ook vanaf 2022 zullen activiteiten worden opgepakt vanuit de koepels om het (bestuurlijk) draagvlak en de kennis over circulaire economie verder te vergroten.

Trekker van de activiteit	Unie van Waterschappen, IPO, VNG
Wanneer is deze activiteit afgerond?	Doorlopend
Beoogd effect	Draagvlak en kennis over circulaire economie vergroten

Dit is een publicatie van:

Het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, mede namens de ministeries van Economische Zaken en Klimaat, Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en Buitenlandse Zaken.

www.rijksoverheid.nl/circulaire-economie

Opmaak: VormVijf Den Haag

Oktober 2021